

Lunds universitet

Kandidatuppsats i idé- och lärdomshistoria

ILHK02

Handledare: Jimmy Jönsson

Höstterminen 2022

Folkbildaren

–Nils Liljas populärvetenskapliga insats i den romantiska
kontexten

Vid sitt bröst naturen bär
ju en blomsterverld förutan like,
och det skönaste i konstens rike,
idealet, dröjer äfven der;
därför då jag än om skönhet drömmer,
då för blommorna jag verlden glömmer,
helgar jag min första blick åt Er.

Och naturen är och var
öfverallt det skönas bok på jorden,
glödande deri stå blomsterorden
och idéen som en grundfärg klar;
men de fröjder hennes blad oss skänka,
hvad vi dertill ana eller tänka
blir till skriften blott en kommentar.

Ludvig Nyman

För allt vad min handledare har hjälpt mig
med vill jag tacka honom. Utan den hjälp och
de insikter han gav mig skulle denna
uppsatsen inte existerat i den form
som den här presenteras.

Innehållsförteckning

I. Inledning	sida 1
I.I Syfte och frågeställning	sida 2
I.II Källmaterial och avgränsningar	sida 4
I.III Teoretiskt perspektiv, metod och disposition	sida 5
I.IV Forskningsläget	sida 7
II. Lilja i den romantiska bildningskontexten	sida 10
II.I Den bildningsidealistiska kontexten	sida 11
II.II Den romantiska naturfilosofiska kontexten	sida 13
II.III Den romantiska naturfilosofin	sida 14
II.III.I Naturens gemensamma ande och dess totala sammanhang	sida 15
II.III.II Den eviga utvecklingssträvan	sida 21
II.III.III Strävan efter bildningsidealet	sida 25
II.IV Andra belägga för Liljas populariserande insats	sida 31
III. Slutdiskussion	sida 36
IV. Referenser	sida 41
V. Bilagor	sida 44

Abstract

This essay is written with the intention to analyze in what way Nils Liljas published works *Menniskan och Kärleken*, can be seen as works with the intention to popularize science. What language and linguistic techniques he use in his texts will be examined, to motivate the thesis that he wrote these to reach out to a bigger crowd, than that of the academic circles in the society. With a theoretical ground-base inspired by James Secords "Knowledge in Transit" and Johan Östling and David Larsson Heidenblad, the work is focused on in what way the text can be understood as translations. Translations in the sense of the differences in languages, depending on the receiving counterpart, and the underlying factors of understanding the text. Words like "kunskap", "cirkulation" and "översättning" will be key to understand the intent of the texts that has been examined.

The context of the environment Lilja got his education in will be presented and used to find answers to the question the essay is built upon. Elias Fries and Carl Adolph Agardh are two prominent academic professors, and intellectuals inspired by the Romantic philosophy. Here, Liljas relations to the two of them will be presented, and used to position Lilja in the same context. Then the words in which Lilja presents the natural philosophy of Schelling and the Romantic era will be presented, and examined in accordance with the theoretical mindset.

Nyckelord: Nils Lilja, populärvetenskap, kunskaps-cirkulation, översättning, romantisk naturfilosofi, bildningsideal.

I. Inledning

Nils Lilja (1808-1870) verkade under större delen av 1800-talet. Redan 1828 utkom hans första verk i tryck, och det fortsatte så i en strid ström ända fram till hans sista år i livet. I början av sina universitetsstudier var målet för Lilja att studera till präst, men planerna kom att ändras. Mycket av hans skrivna ord motiverades med att utmana den rådande kontrollen som prästerskapet och kyrkan utövar på befolkningen, och det är i detta sammanhang av bildning som jag vill presentera honom och hans insats för allmänhetens bildning. Främst i sitt klockarboställe i Billinge skrev han dessa texter, och de behandlade både vad som gick att finna under solen, och över den. Närmast om hjärtat låg botanik och religionshistoria, men även dikter, poetiska kalendrar och tidningsinsändare utgör hans bibliografi. Också religiösa skrifter upptog en del av denna. Första halvan av Liljas bibliografi präglas starkt diktverk och sånger, även hans verk *Skånes flora, innefattande Skånes fanerogamer och i ett bihang Skånes ormbunkar, de på åkren odlade vext- och sädesslagen och de i öfriga Sverige förekommande fanerogamer utom fjällvexterna, med karakterer, vextställen och nytta, jemte ett vextgeografiskt namnregister m. m* utkom i första upplaga 1838 (andra upplaga 1870). 1858 blev en vändpunkt för hans skriftställereri. Då utgavs första upplagan av, vad som kom att bli Liljas största framgång, *Menniskan: hennes uppkomst, hennes lif och hennes bestämmelse ur naturhistorisk synpunkt betraktad* (1858)¹. De skrifter han gav ut efter denna och fram till sin död 1870, präglades till skillnad från tidigare utgivningar, framförallt av religionshistoria och teologi. I flera fall ingick en uppmaning till folkets bildande i underrubriken, uppmaningar som ”till folkupplysningens befrämjande”, ”utarbetad för folket” och ”till handledning för dem, som rätt vilja fatta och förstå kristendomens uppkomst och Nya testamentets skrifter”.²

Under sin tid som student i Lund hade han, de för tiden framstående akademiker och botaniker, Elias Fries och Carl Adolph Agardh, som professorer. Dessa kommer spela roll för att placera in Lilja i den romantiska bildningskontexten. En brevkorrespondens med Fries finns även bevarad. Fjorton år som universitetsstudent i Lund utan att det ledde vidare in i den akademiska världen, måste gett honom en särartad ställning i en landsbygdsort som Billinge, hans hemort. Trots besvärliga perioder präglade av sjukdom

¹ Övriga upplagor utkom 1859, 1861, 1868 och omarbetad av Karl Af Geijerstam 1889. Utkom i USA i en sjätte upplaga 1896. Femte upplagan har även utgivits som faksimil av British library's projekt General Historical Collections. Försök att ta reda på storleken på varje upplaga av *Menniskan* har gjorts, då detta skulle tillföra ytterligare till undersökningen kring verket och dess inflytande i samhället. Men vid Bonniers förlag har de strikt sekretess på uppgifter om upplagestorlek, och de gick därför inte att få tag i.

² Axel Törje, *Billinge sockenbok 6 Nils Lilja: klockare, botanist, litteratör*, [Ny, rev. utg.], Stockamöllan: CR konsult, 2008, sidor 76–77.

(vid tillfälle så allvarlig att han varken kunde läsa eller skriva för en tid) och ekonomiskt trångmål lämnande han universitetsstudierna bakom sig, först många år efter vad de flesta skulle ha gjort.³

Ur inledningsorden av *Menniskan* går det att citera:

Detta lilla arbete är icke skrifwet för de lärda, hwilka hafwa volymer i öfverflöd, utan för folket, som äfwen bör komma till sanningens kunskap och lära sig att fatta det förnuftiga enligt erfarenhetens uppenbarelse. [...] Arbetets plan är i öfrigt att hafwa på ett ställe samladt så mycket möjligt är om människan och hennes kulturförhållanden, att hafwa bearbetat detta fritt och sjelfständigt och att derigenom väcka andra till eftertanke samt att framkasta idéer till högre naturers vidare bepröfwande.⁴

Det är denna vilja hos författaren, att bearbeta kunskap och sprida den ut till folket i samhället, som är utgångspunkten för denna undersökning.

I.1 Syfte och frågeställning

Uppsatsens syfte är att analysera det språket som Lilja använde sina texter för att bidra till cirkulation av kunskap i samhället. Den romantiska kontexten, ur vilken bildningsidealet uppkom, presenteras. Även bildningsidealet i sig definieras. Därefter analyseras två av hans utgivna skrifter för att söka efter belägg för hur han uttryckte sig för att tillgängliggöra sina texter till dem utan akademisk bakgrund.

Detta är ett tidigare utforskat område; Lilja är sällan närmare undersökt och målet är att uppmärksamma honom som en betydande figur för populärvetenskapen i Sverige under 1800-talet. Betydande i avseendet som en folkbildare och populariserare av vetenskap. Genom att belysa det språk som Lilja använder sig av i skrift vill jag peka på hur han arbetade för att sprida kunskap med hjälp av sina texter och verk. Med dessa som underlag ska denna uppsats handla om att sätta dem i en samtida kontext, nämligen den romantiska folkbildningen. Med de belägg som presenteras längre ned hoppas jag kunna övertyga läsaren om hur Lilja kom i kontakt med, och påverkades av denna, och med vilket språk han presenterade sina naturfilosofiska åsikter för läsaren.

Relationen mellan professorerna, Fries och Agardh, och eleven Lilja är en central argumentationspunkt för att placera insatsen Lilja gjorde i sammanhanget. Alla är av akademisk bildning, Fries och Lilja möts i det botaniska intresset, Agardh och Lilja i viljan till kunskapsspridning. Fries var professor i botanik vid Lund, Lilja ansökte 1840 om att bli

³ Törje (2008), s. 13-14, 20.

⁴ Lilja, Nils, *Menniskan: hennes uppkomst, hennes lif och hennes bestämmelse ur naturhistorisk synpunkt betraktad*. Med lithographier och träsnitt, 2. korrigerade och tillökta uppl., Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1859, förord.

amanuens⁵ vid botaniska trädgården, men fick avslag. De hade uppenbart gemensamma intressen och strävanden, men för den ena gick det betydligt bättre än den andra. Detta hindrade dock inte Lilja ifrån att vara verksam som författare av botaniska verk med målet att konkurrera med, eller komplettera Fries' verk.

Nils Lilja och epitetet ”populärvetenskaplig” håller i detta fallet en väl rimlig relevans, inte minst med tanke på den efterlämnade bibliografin. Dess form och uttryck, vilka kommer undersökas i denna uppsats, klär epitetet i många hänseenden. Alla skrifter som gavs ut på förlag var riktade åt den breda allmänheten, inte sällan bokstavligt uttryckt av författaren själv. Belägg för att Lilja har varit elev under både Fries och Agardh framgår utav att han tillägnar verket *Handbok i de odlade vexternas flora och deras kultur: till ledning för åkerbrukare, trädgårdsodlare och blomstervänner: efter Endlichers naturliga familjer* (1843) till de båda, och titulerar dem som ”mina forna lärare”.⁶ Personregistret till Johan Kärnfelts verk *Mellan nytta och nöje: ett bidrag till populärvetenskapens historia i Sverige* (2000) visar att denne Agardh är en av de mest omnämnda personerna i boken.⁷ Detta bidrar till att få mig att tro att Agardh har spelat en viktig roll i den romantiska strömning som jag med denna uppsats vill undersöka, och ge mig en passage mellan ämnet i sig, och huvudpersonen i fråga. I Kärnfelts text omnämns även Agardh i sammanhanget med romantiken och det romantiska bildningsidealet.

Frågeställningen är således: på vilket sätt uttrycker Lilja sig tillgängliggörande, för att bidra till en vetenskapspopularisering och cirkulation av kunskap? För att ha ett exempel att leta efter i hans skrifter, antar jag en hypotes om att Lilja var influerad av den romantiska naturfilosofin. Genom att leta efter spår av denna i hans två verk *Kärleken, såsom Guds väsende och världens lif: en skrift för den bildade och tänkande allmänheten* (1864) och *Menniskan*, är min förhoppning att hitta exempel på hur han uttryckte sig för att popularisera och sprida kunskapen vidare.

Frågeställningen grundar sig i att Lilja skulle vara influerad av de strömningar som uppstod kring sekelskiftet 1800, och som var relevanta under hans skollår. Dessa romantiska strömningar innehåller bland annat en strävan efter det mänskliga idealet, bilden av en fullständig människa, vilken i sin tur innehåller en strävan efter ett

⁵ ”(Titel för) tjänsteman i början av karriären vid ämbetsverk eller institution”, *Svenska Akademiens Ordbok*, 1898, band 1, sida 1175.

⁶ Nils Lilja, *Handbok i de odlade vexternas flora och deras kultur: till ledning för åkerbrukare, trädgårdsodlare och blomstervänner: efter Endlichers naturliga familjer*, Örebro: P.M. Lindh, 1842-1843, sida mellan titelblad och förord.

⁷ Johan Kärnfelt, *Mellan nytta och nöje: ett bidrag till populärvetenskapens historia i Sverige*, [Ny utg.], Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion, 2000, sida 377.

bildningsideal, och detta menar jag visar sig genom Liljas engagemang för folkbildning. Viljan till kunskap, och insikten av vad kunskapens spridning kunde innebära för samhället, var den drivkraft som fick somliga att arbeta för en kunskaps-spridning under denna epoken, bland andra Lilja.

I.II Källmaterial och avgränsningar

Urvalet bland Liljas utgivningar har gjorts utefter hur de har ansetts passa undersökningens syfte. Huvudfokus har lagts på *Kärleken* och *Menniskan*. Det förra presenterar åsikter som kan kopplas till den romantiska naturvetenskapen, vilken har använts som exempel för att belysa Liljas använda språk. Det senare presenterar delvis liknande åsikter, men är långt mer vittomfattande och ger exempel på hur Lilja ville popularisera kunskap mer allmänt.

Kärleken. håller en särskild signifikans för denna uppsats. Underrubriken *En skrift för den bildade och tänkande allmänheten* bäddar för att det, med hjälp av denna text ska gå att utläsa vad Lilja ville få sagt, bland annat om denna världsande som den romantiska naturfilosofin argumenterade för, och hur han uttryckte sig för att orden skulle nå ut till de som tidigare inte läst romantisk naturfilosofi, eller filosofi överhuvudtaget. I åtta korta kapitel behandlar han hur kärleken håller en central plats i universum. Alla åtta innehåller olika aspekter, från kärleken till livet, till kärleken mellan könen, och kärleken såsom Guds uppenbarelse.

Menniskan: hennes uppkomst, hennes lif och hennes bestämmelse ur naturhistorisk synpunkt betraktad är skriven i stil av en bondepraktika. Alla drygt 30 kapitel håller olika sorters relevans för läsaren att kunna förstå sig på sin tillvaro; om det så behandlar döden och odödligheten, människans utveckling eller de olika sädesslag som brukas av bönder. Som ett uppslagsverk till tillvaron i livet var det tänkt att detta verk skulle användas för att kontempera och förstå sig på, engagera och utbilda läsaren. Han nämner själv, och det framgår tydligt när någon av hans texter läses, att han ämnar att sprida dem till en större massa, inte bara en snäv akademisk målgrupp. *Menniskan* är inte på något sätt skriven som en traditionell akademisk avhandling. Trots att den innehåller drag av en akademisk text, med fotnoter och vissa källhänvisningar, är den skriven på ett mer tilltalande och förnöjande språk. Målet är uppenbarligen att det ska vara en underhållande skrift att ta del av; inte uppstyld och helt och hållet saklig, utan känslöväckande och engagerande. Boken är ett utmärkt exempel på hur Lilja uttryckte sig och formulerade kunskap. Detta därför att texten först utkom 1858, och den upplaga som

framförallt används i detta arbete utkom tio år senare, 1868. Däremellan gavs flera av de skrifter ut som Lilja riktade direkt åt folket, vilka behandlar ämnen som även *Menniskan* behandlar.

Fokus ligger framförallt på den fjärde upplagan av *Menniskan*. Detta för att det är den sista, av de fem utgåvor som gavs ut i Sverige, som Lilja ensam arbetade med. Den femte utkom 1889 och omarbetades delvis av Karl af Geijerstam. Detaljer ur denna kommer dock att användas, för att belysa värdet av Liljas arbete. Likaså har den andra upplagan används, som också innehåller den första upplagans förord. För övrigt har ett antal av Liljas andra arbeten används för att finna belägg för att förstärka min argumentation, dessa är hans böcker *Handbok i de odlade vexternas flora och deras kultur: till ledning för åkerbrukare, trädgårdsodlare och blomstervänner: efter Endlichers naturliga familjer* och *Den fria församlingens kateches: försök till en unitarisk-parkersk bekännelseskraft* (1864, andra upplaga 1869) samt tidskriften *Tidning för trädgårdsskötsel och allmän vextkultur* (1840-1846).

I.III Teoretiskt perspektiv, metod och disposition

Jag vill med frågeställningen belysa Liljas position i samhället som någon som vidarebefordrade kunskap, till dem som hade det svårt att införskaffa sig den på något annat sätt. Lilja själv gör en distinktion mellan ”de lärda” och ”folket”. Tillgängliggörandet av kunskap och den kunskaps-cirkulation som han bidrar med, är en värdefull infallsvinkel för att förstå hans position i samhället som kunskapspopulariserare. Genom att söka efter kunskap, med hypotesen om romantisk naturfilosofi i Liljas texter, och analysera på vilket sätt han uttryckte sig, vill jag belysa hur han arbetade för att få kunskapen att spridas till en större publik.

Johan Östling och David Larsson Heidenblad har i sin artikel ”Cirkulation – ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp” (2017) behandlat kunskaps-cirkulation som ett verktyg för analys av text, vilken bygger på bland annat James Secords artikel ”Knowledge in Transit” (2004) och hans bok *Victorian sensation: the extraordinary publication, reception, and secret authorship of Vestiges of the natural history of creation* (2000). Östling och Larsson Heidenblad presenterar ett antal olika grepp för att förstå en text under underrubriken ”Sex ingångar till studiet av samhällelig kunskaps-cirkulation”. Just greppet ”översättningar” uppfattas som ett lämpligt tillvägagångssätt för denna uppsats ändamål. Detta i avseendet att förstå meningen med de texter som Lilja producerade; hur han översatte språket som behandlade kunskapen för att göra det mer lättillgängligt och på

så sätt bidra till en samhällelig kunskaps-cirkulation. Målet är att undersöka vilket motiv som stod bakom i och med den retorik som han använde sig. I James Secords text "Knowledge in transit" går det att läsa citatet "Everyone knows Marshall McLuhan's famous slogan, 'the medium is the message'; but it is simultaneously true that messages are medium: they are what defies a communications technology."⁸

Metoden för att applicera teorin om kunskapsöversättning på materialet är att presentera den populärvetenskapliga kontexten som utvecklade sig under första halvan av 1800-talet, i samband med det romantiska bildningsidealet. Argumentering görs för att visa på att Lilja befann sig i kretsar som präglades av denna, och visa på samband som kan motivera att han tillhörde denna kontext av vetenskapspopulisatörer. Viss antydan har inledningsvis redan gjorts. Detta presenteras tillsammans med utdrag ur den romantiska naturfilosofin som används som exempelteori, för att visa på hur Liljas ord kan anses vara en populärvetenskaplig omskrivning.

Dispositionen av undersökningen är som följer: först presenteras kontexten som Lilja infann sig i under sin skolgång. Därefter följer en presentation av naturfilosofin av den romantiska epoken. Ordningen är naturens gemensamma ande och det totala sammanhanget, utvecklingssträvan och sedan strävan efter bildningsidealet. Motivationen till denna ordning är att utvecklingssträvan hänger ihop med det totala sammanhanget skapat av den gemensamma anden, och på liknande sätt hänger strävan efter bildningsidealet ihop med utvecklingssträvan. Innan slutdiskussionen presenteras även ett antal andra belägg för hur Liljas insats ska förstås som populariserande.

Begreppen "cirkulation", "kunskap" och "översättning" är centrala för denna uppsats, så det är på sin plats att det ges en kortare förklaring av de tre, och hur de har tolkats i sammanhanget. Till skillnad ifrån engelska sammanhang, där begreppet cirkulation närmast har blivit ett "meaningless buzzword"⁹, kan den i det svenska sammanhanget behöva en klarare definition. Östling och Larsson Heidenblad menar att det är i sammanhanget med global vetenskaphistoria, som begreppet har fått störst genomslag, där det behandlar dikotomier som "centrum-periferi" och "avsändare-mottagare", men lyfter även fram det i sammanhanget med populärvetenskapens historia. Här menar författarna att begreppet ska förstås som en överföring av information ifrån vetenskap, till kunskap.¹⁰

⁸ James A. Secord, "Knowledge in Transit.", *Isis*, vol. 95, nr. 4, 2004, 654–672, sida 667.

⁹ Johan Östling och David Larsson Heidenblad, "Cirkulation: Ett Kunskapshistoriskt Nyckelbegrepp." *Historisk Tidskrift*, vol. 137, nr. 2, 2017, sida 270.

¹⁰ Östling, Larsson Heidenblad (2017), s. 27off.

Begreppet ”kunskap” ska förstås genom dess betydelse ur Svenska Akademiens ordbok: ”förhållande(t) att veta ngt l. att hava närmare kännedom om ngt l. att vara bevandrad l. hemmastadd på olika erfarenhetsområden, vetande, kännedom, kunnighet”.¹¹ När information uppkommer genom vetenskap, påverkas den och formas av ett antal faktorer, alla grundade i den akademiska kontexten. Språk, uttryck, form och annat som kan komma att påverka textens utformning och uttryck är starkt anknutet till författare och avsedda läsare. Genom att översätta den, alltså ”överföra från ett språk till ett annat”¹²; skriva om den för att anpassa den till en annan målgrupp, går det att nå ut till nya läsare och därmed vidga läsarekretsen. Beroende på vilken som är den avsedda målgruppen, behöver texten uttryckas på olika sätt. Ett exempel är att behöva översätta en text till ett främmande språk, för att målgruppen som talar detta språket ska kunna ta del av den. Likaså behöver en text som förmedlar kunskap, översättas för att distribueras vidare och nå ut till andra delar av samhället; allt beroende på den avsiktliga läsarekretsens förutsättningar.

De kunskapsöversättningar som Lilja utövade som en mellanhand, eller en agent, för populariseringen och spridningen av kunskap är de som häri belyses. Mellan tidens stora akademiker, och samhällets bredaste skikt, agerade Lilja för upplysning och lärdom. Genom att försöka popularisera vetenskap ville han bidra till strävandet efter det bildningsideal som spred sig i samhället i tiden för hans verkande.

I.IV Forskningsläget

Johan Kärnfelts doktorsavhandling *Mellan nytta och nöje* utelämnar Lilja helt och hållet, trots att C. A. Agardh, Liljas professor, är en av de mest centrala figurerna. I Sven-Eric Liedmans bok *Att förändra världen - men med måtta: det svenska 1800-talet speglat i C A Agardhs och C J Boströms liv och verk* (1991) omnämns Lilja bara som ”en tacksam elev” i ett kortare stycke.¹³ Här visar det sig att det finns en möjlighet till att expandera studien av det svenska populärvetenskapliga 1800-talet. Lilja som har rört sig så nära de sammanhangen som både Kärnfelt och Liedman behandlar, utelämnas. Trots en väl, av sin samtid, uppmärksam insats har Lilja inte uppmärksamats på liknande sätt. Jag anser att detta är en brist i forskningsläget som det ser ut idag, och att det skulle gynna den

¹¹ ”Kunskap”, *Svenska Akademiens Ordbok*, 1938, band 15, sida 3213.

¹² ”Översätta”, *Svensk ordbok: utgiven av Svenska Akademien*, 1. uppl., tredje tryckningen, Stockholm: Norstedt [distributör], 2009, band 2, sida 3731.

¹³ Sven-Eric Liedman, *Att förändra världen - men med måtta: det svenska 1800-talet speglat i C A Agardhs och C J Boströms liv och verk*, Stockholm: Arbetarkultur, 1991, sida 164.

genom att ytterligare tillföra kunskap om Lilja och hans gärningar. Båda dessa verken kommer att vara användbara i avseendet att bilda den kontext, i vilken jag härmed försöker placera in Lilja i. Agardh som Liljas professor, och samtidigt en framstående figur i den romantiska bildningskontexten under 1800-talet grundar för att kunna måla upp en relevant bakgrundskontext.

I en artikel av Thord Heinonen Silverbark namngiven ”Den naturliga skapelsen” (2013) presenteras Lilja, och placeras i det större sammanhanget kring Darwinismens inträde på den svenska naturvetenskapssenen. Här lyfter Heinonen Silverbark fram Liljas insats för evolutionsteorin, i tiden kring då Darwins teori var alldeles ny. Denna artikel kommer jag att anknyta till längre ned, och använda den i sammanhanget för att belysa Liljas insats.

Det är med denna motiveringen som jag bidrar med mitt arbete till forskningsläget kring svensk populärvetenskap, och liksom Kärnfelts avhandling ska detta ses som ett bidrag för att utöka och nyansera detta, och belysa Liljas insats i sammanhanget. Min förhoppning är att med denna uppsats skapa en övergång mellan Kärnfelts populärvetenskapliga ämne, och Liljas insats liksom den Heinonen Silverbark presenterar den i sin artikel.

Lilja är för övrigt porträtterad i biografien *Nils Lilja: Klockare, botanist, litteratör* av Axel Törje, utgiven 1966, och sedan i nyutgåva 2008 i samarbete med hembygdsgården i Billinge.¹⁴ Förutom att presentera Liljas livsbana och handlingar, ges en del utrymme till att presentera de ämnena Lilja kom att bli mest känd inom: diktning, religionshistoria och botanik. När *Menniskan* presenteras framgår syftet med boken att sprida den bland folket, men mycket mer än så närmas den inte. Varken hans relation till Agardh och Fries, och i förlängningen den romantiska kontexten, eller hans engagemang för folkbildning, undersöks något mer utförligt. Detta är till synes det enda verk med Lilja som huvudperson, som annars kan skymtas i periferin i böcker rörande andra ämnen. I Kurt Aspelins *Poesi och verklighet: Del 2, 1830-talets liberala litteraturkritik och den borgerliga realismens problem* (1977) nämns Lilja, men inte mer än vid namn, i sammanhanget med liberala tidningsskribenter under 1830-talet.¹⁵ Eva Åsbrink omnämner honom i sin avhandling *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans*

¹⁴ Axel Törje, *Billinge sockenbok 6 Nils Lilja: klockare, botanist, litteratör*, [Ny, rev. utg.], Stockamöllan: CR konsult, 2008.

Liljas omnämnande i artikeln av Olle Franzén i Svenskt Biografiskt Lexikon är till viss del baserat på Törjes biografi och har därför inte används i forskningsarbetet.

¹⁵ Kurt Aspelin, *Poesi och verklighet: Del 2, 1830-talets liberala litteraturkritik och den borgerliga realismens problem*, Stockholm: Norstedt, 1977, sidor 88, 108, 243, 264, 322.

ställning i samhället åren 1809-1866 (1962) med hänvisning till de åsikterna som Lilja uttryckte kring relationen mellan mannen och kvinnan.¹⁶ Dessutom har Allan Hagsten och Ulf Boëthius, vars båda avhandlingar (*Den unge Strindberg: I: Studier kring tjänstekvinnans son och ungdomsverken* (1951) och *Strindberg och kvinnofrågan till och med Giftas I* (1969)) har behandlat Strindbergs författarskap, lyft fram Liljas påverkan på honom. Boëthius lyfter fram hur Liljas liberala syn på kvinnan och äktenskap påverkade Strindberg och hans kvinnosyn. Hagsten påvisar hur Strindbergs läsande av *Menniskan* inspirerade honom till att skriva pjäsen *Fritänkaren*, och hänvisar till Strindbergs egna anteckningar som publicerades i *En blå bok*. Hagsten omnämner för övrigt Lilja som ”sin tids främste popularisator av vetenskapens senaste landvinningar.”¹⁷

Kärnfelts avhandling har visat sig hålla hög relevans för uppsatsskrivande i det avseendet att den behandlar bildningsidealet som uppkom i Sverige på 1800-talet, och hur Agardh stod i förhållande till detta. Även hur Liedman har behandlat Agardh i sin bok har hjälpt till att förstå de influenser som Lilja kunnat ta del av under studieperioden. Gunnar Eriksson och Lena Svensson har behandlat populärvetenskap extensivt i deras bok *Vetenskapen i underlandet* (1986).

För att belysa den allmänna romantiska kontexten har det använts den romantiska naturfilosofin som Friedrich von Schelling presenterade. *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (1993) har använts för att måla upp en övergripande bild av den romantiska epoken, och för att hjälpa till att bygga upp dennas karaktärsdrag. Schellings verk *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie* (1799) blev inte översatt till engelska förrän 2004, vilket har begränsat materialet just kring detta verk, samtidigt som det funnits andra verk av Schelling som presenterat ”Naturphilosophien” tillgängligt. En kortare sammanfattning har gjorts av Jason Barton vid universitetet i New Mexico i hans artikel ”The Transcendental Parameters of ‘Nature as Universal Organism’ in Schelling’s Naturphilosophie” (2021), vilken också använts i sammanhanget.

¹⁶ Eva Åsbrink, *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809-1866*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, Diss. Lund: Univ., 1962, sidor 251–252.

¹⁷ Allan Hagsten, *Den unge Strindberg: I: Studier kring tjänstekvinnans son och ungdomsverken*, Diss. Lund: Univ., 1951, sida 222.
Ulf Boëthius, *Strindberg och kvinnofrågan till och med Giftas I*, Diss. Stockholm: Univ., 1969, sidor 33, 83, 92.

II. Lilja i den romantiska bildningskontexten

Ordet bildning kommer utav det tyska ordet "bildung". Sedan år 1818 används det i bemärkelsen "företeelse som uppkommit genom naturligt förlopp i enlighet med naturens lagar".¹⁸ Sambandet mellan bildning och den romantiska livsåskådningen är den att målet är att söka efter en djupare och fullare förståelse. Relationen mellan människan och naturen och kulturen, till samhället och till historien; att vara bildad är att förstå sitt sammanhang. Filosofen Johann Gottfried von Herder preciserade uttrycket genom att förklara det som den spänning som uppstår mellan "bild" och "bilda". Fenomenet bildning jämförs med hur förändring sker i naturen, hur något ständigt fortsätter att bildas utan att nå ett slutligt resultat. Likadant går det att se på människans bildning; det är en process som sker under hela livets gång, något mål är inte uppenbart utan strävan är ständig. Med denna idealsträvan efter bildning, är det upp till var och en individ att sträva efter bildning, vilket innebär att denna tanken under romantiken bryter med det dåvarande traditionella, ovanifrånstyrda lärandet. Beroende på hur idealet att sträva efter ser ut för olika människor, kommer deras bildning att se olika ut. Vad som definieras som idealet, denna bild av en fulländad människa, av individen själv eller utomstående part, kommer också definiera hur bildningen kommer att se ut.¹⁹

Ur den romantiska filosofin sprang en bildningstanke. Det är denna idé av den bildade människan som är tänkt att fungera som brygga mellan det romantiska idealsträvandet, och Liljas engagemang som kunskapspopulisatör. Detta idealsträvande efter den bildade människan resulterade i att Lilja som författare och föreläsare vände sig åt befolkningen. Förhoppningen var att nå ut till dem, som inte hade möjlighet att nå kunskap via skolväsendet. Hur han praktiserade detta visar sig bland annat i hans lättillgängliga skrifter, uppmaningar till bildandet av bildningscirklar och föredrag han höll för allmänheten. Liljas samhälleliga insats är väl anmärkningsvärd. I förhållande med de texterna han publicerade, bidrog den, i min mening, till att kunna applicera epitetet "vetenskapspopulisatör" på honom. Hans tid som universitetsstudent gav honom en gedigen kunskapsbas att stå på. Fjorton års studier kan antas ha givit honom en bred palett av kunskap, ett spektrum som speglas i *Menniskans* innehållsförteckning. Förutom inledande prästutbildning, läste han filosofi, vitterhet, botanik, geologi, kemi och statsvetenskap.²⁰ Införstådd redan som ung med hur publiceringsarbete gick till, var det

¹⁸ "Bildning", *Svensk ordbok*, band 1, s. 278.

¹⁹ Kärnfeldt (2000), s. 125–126.

²⁰ Törje (2008), s. 13.

inte främmande för honom att längre fram i livet producera manus och publicera dessa kunskapsfyllda skrifter som lärdomarna han hade dragit vid universitetet grundat för.

Vad som närmast följer är en beskrivning av den relationen som Lilja hade till den akademiska, med bakgrunden att Lilja själv rent praktiskt inte kunde sälla sig till den, i det avseendet att han hade varken en akademisk anställning eller titel.²¹ Istället ska han ses som en individ av det bredare samhällsskiktet, allmogen, ett skikt som de flesta i landet tillhörde på den tiden. Positionen han innehade mellan de samhällslagren är ett av de grundläggande argumenten för undersökningens uppbyggnad. Målet är att efter att ha analyserat relationen däremellan, och genom att skina ljus på hur Liljas retoriska form kan motiveras argumentera för en översättning av den romantiska naturfilosofiska teorin.

II.I Den bildningsidealistiska kontexten

Carl Adolph Agardh och Elias Fries stod som lärare framför Lilja under han tid på Lunds universitet. För Agardh låg bildning varmt om hjärtat. Efter att ha blivit biskop i Karlstad engagerade han sig i hur skolundervisningen där skulle bedrivas. Stora reformer förändrade skolgången i enighet med Agardhs syn på saken, och han drev även frågan om att grunda en skola för flickor.²² Det romantiska bildningsidealet sken väl igenom i Agardhs åsikter.

På 1820-talet engagerade han sig i uppfostringskommittén, där han kom att uttrycka sig kring den framtida utbildningens utformning. Han motsatte sig den traditionella undervisningsmetoden, förespråkade istället skolans utveckling i samband med kulturens, och påpekade att skolan är beroende av kulturen, men inte tvärtom. I samband med hans engagemang argumenterade han för ett sammanhängande och allmänt skolverk. Skolans uppgift är att främja elevens lust för studier och att finna kunskap, uppmuntra dem till söka efter sanningen. Han såg skolans verksamhet som en ny republik, där allting är i verksamhet och där allting strävar uppåt med hjälp av flit och snille.²³

²¹ Dock mottog han hedersdoktorstitel av filosofiska fakulteten vid Göttingen universitet år 1865.

²² Liedman (1991), s. 206.

²³ A. B. Carlsson, "Carl Adolph Agardh", *Svenskt biografiskt lexikon*, 1918, band 01, sida 250.

I sin text ”Slutanförande”, tryckt i Snillekommiténs²⁴ tidning *Betänkande*, går det att läsa om hur han skiljer på två olika sätt att förstå ett kunskapsområde. Han menar att de två är populärt eller encyklopediskt, och ”scientifikt”. ”Det förra är inte kritiskt utan historiskt, dvs där prövas eller ifrågasätts inte kunskapernas halt utan vetandet betraktas som givet i den form specialisterna levererat det.”²⁵ För det populära vetandet står bildningen, medan för det vetenskapliga, eller kritiska, står lärdomen.

Fries publicerade sitt verk *Flora Scanica* år 1835, i vilket han för första gången presenterade sitt egna uppbyggda växtsystem. Ett växtsystem som bröt med det rådande systemet konstruerat av Linné, och istället baserade på romantikens ideal om alltings givna plats i naturens ordning. Det var efter denna publikation som Fries uppmanade Lilja att skriva ett eget floraverk.²⁶ Denna uppmaning resulterade tre år senare i Liljas *Skånes flora*, i vilket han inte bara presenterar de latinska namnen efter Fries’ system, utan även svenska, och i vissa fall även de provinsiella skånska namnen på växterna. Exempelvis omnämner han liljeväxten *majanthemum* också som ”ekorrebar”.²⁷ Att Fries (enligt Liljas egna ord) uppmanade sin elev till, dels att skriva ett uppslagsverk, och dessutom ett som skulle göra kunskapen mer lättillgänglig för läsaren, tyder på en medvetenhet hos Fries om att kunskapen bör bli mer vida spridd. Ett tydligt exempel på hur Lilja fann det av värde att utöka den kunskapen som Fries utgivit i sitt verk *Flora Scanica*, att översätta från det latinska; den akademiska högborgens officiella språk, till det som talades av folkmun, inte bara svenska utan även det dialektala språket. Liljas skrift kan därför tolkas som ett supplement till Fries’, en utökning innehållande beteckningar som gör kunskapen mer tillgänglig för den stora allmänheten.

Det är i denna kontexten som jag vill tro att Liljas vilja för en populärvetenskaplig insats föds. Det var på universitetet som han kom i kontakt med både bildningen i sig, och förståelsen av använda den för så stor vinning som möjligt. Vikten av en gedigen utbildning för att skapa dugliga och frisinnade individer gick kanske upp för honom i

²⁴ Egentligen kallad Comiten till öfverseende af Rikets allmänna undervisningsverk. Verksam åren 1825-28, arbetade för att reformera skolutbildningen från den klassiska, till en mer modern utbildning. Nya ämnen som föreslogs var bland andra engelska, kemi och gymnastik. Engagerade i detta gjorde namn som, förutom Agardh, Geijer, Berzelius och Tegnér. Källa: ”Stora uppfostringskommittén”, *Nationalencyklopedin*, <http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/stora-uppfostringskommitten> (hämtad 2023-02-27).

²⁵ Liedman (1991), s. 191.

²⁶ Gunnar Eriksson, *Elias Fries och den romantiska biologien*, Diss. Uppsala: Univ., Uppsala, 1962, sida 336. Nils Lilja, *Skånes flora, innefattande Skånes fanerogamer och i ett bihang Skånes ormbunkar, de på åkren odlade vext- och sädesslagen och de i öfriga Sverige förekommande fanerogamer utom fjällvexterna, med karakterer, vextställen och nytta, jemte ett vextgeografiskt namnregister m. m.*, Lund: Gleerup, 1838, förord sida 7.

²⁷ Lilja (1838), s. 98.

undervisningen vid universitetet. Detta visar sig bland annat genom hur han uttrycker sig i *Menniskan's* förord; att denna bok har kommit att användas av läsaren som vapen, i strid ”mot dumhet, fördomar, odugliga sedebruk samt sociala, politiska och kyrkliga willfarelser”.²⁸ Dessutom kan det tänkas att Fries' uppmaning till att komplettera hans text, så tidigt i Liljas karriär, gett honom mersmak för liknande insatser. Vilket ämne Lilja än valde att engagera sig i utgav han skrifter som behandlade detta. Till och med när han startade en handelsträdgård för att dryga ut sin inkomst ifrån klockaretjänsten, gav han ut en egen trädgårdstidning.²⁹ Hans engagemang för kunskapsspridning syntes alltså vart han än vände sig.

II.II Den romantiska naturfilosofiska kontexten

Gunnar Eriksson vill i sin doktorsavhandling bilda ett sammanhang där den romantiska naturfilosofin och Elias Fries' biologiska teorier möts. I inledningskapitlet lägger Eriksson fram den romantiska naturfilosofin för att finna belägg för sitt försök. Denna sammanfattning är tänkt att användas för att belägga att Lilja befann sig i en kontext influerad av romantiken, som ledde honom till det bildningsideal och utmynnade i den folkbildning som präglade han senare verk.

Fries kunde börja sina föreläsningar med att ställa frågan om vad natur är, och gå vidare med att beskriva de motstående krafter i naturen som verkar mot varandra. Dessa två står alltid i kontrast till varandra, fluktuerande står den ena starkare än den andra. Alla naturens individer är skapade efter samma grundprincip, och eftersom hela universum är en och samma individ, är den därför skapad på en och samma bakomliggande princip. Dessutom menar Fries, att de krafter och lagar som förekommer i naturen, är eviga och oföränderliga, precis som dess herre.³⁰

Vidare menar han på att en allmän harmoni genomströmmar naturen, inte bara filosofiskt eller metaforiskt, utan i strikt vetenskaplig bemärkelse. Dock motsätter han sig teorin om att naturen skulle vara ordnad kedjeliknande; sammanhängande i en lång rad. Istället presenterar han en teori som utgår ifrån centra och radier, i vilka naturens alla växter, och även djur, hör hemma. I samband med denna teori diskuterar Fries också om den ska utgå ifrån de lägsta eller de högsta formerna. Han landar i att utgå ifrån de högsta,

²⁸ Nils Lilja, *Menniskan: hennes uppkomst, lif och bestämmelse: ur naturhistorisk synpunkt betraktade*, 4 öfversedda och ändrade upplagan, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1868, förord sidor 1, 4.

²⁹ Nils Lilja, *Tidning för trädgårdsskötsel och allmän wextkultur*, Lund, 1840-1843.

³⁰ Gunnar Eriksson, *Elias Fries och den romantiska biologien*, Diss. Uppsala : Univ., Uppsala, 1962, sidor 345ff.

därför att det är hos dem, som naturens idéer tydligast går att urskilja, och att därav kunna finna en förklaring till fenomen som framträder i lägre former. Naturens allra lägsta former är de som är mest svårdefinierbara. Allteftersom formerna tenderar efter den högsta formen, bildar denna utveckling formen av en pyramid. Eriksson menar här att istället för den sfärliknande formen som teorin kring centra/radier skapar, så är principen densamma när det gäller pyramidformen, med pyramidens topp som centrum av sfären.³¹

Senare i livet upptar det romantiska inflytandet en allt mindre plats i Fries' teorier. Han diskuterar kring hur empiri och spekulatión står i förhållande till varandra i vetenskapligt avseende, och landar i att den ena inte utesluter den andra. Istället kan de båda leda till samma slutsats, men att empirin är att föredra. I försöket att förstå sig på naturen, kommer förnuftets spekulatióner aldrig leda en hela vägen fram till svaret.³²

Eriksson använder delvis föreläsningssanteckningar som källmaterial för att presentera Fries' uttryckta åsikter, något som visar på att Fries var benägen att dela med sig av sina romantiskt influerade tankar till de han föreläste för. Också menar Eriksson, att Fries's "yttersta principer för naturens verksamhet och uppbyggnad" aldrig framkommer i sin helhet i hans skrifter. Dessa reserverades istället till föreläsningar, och ett verk, som Eriksson omnämner som "avsett för den bildade allmänheten", vilket aldrig utkom.³³

Detta är en kort presentation av hur Eriksson har läst in den romantiska naturfilosofin i Fries biologiska arbeten. Den har gjorts för att sätta in Lilja i en kontext, och förstå den kunskap som han tog del av under sin tid på universitetet. Att Lilja inspirerades av Fries framgår av att han valde att utarbeta sitt verk *Skånes flora* efter Fries' egna växtsystem.

II.III Den romantiska naturfilosofin

Här följer tre underkapitel, som presenterar tre delar av den romantiska naturfilosofin, vilka leder fram till bildningsidealet. Först och främst beskrivs den ande som är gemensam för allting i naturen. Denna ande hjälper till att bilda naturens totala sammanhang genom att allting styrs av en utvecklingssträvan, för att komma på rätt plats i tillvaron, vilket beskrivs i andra kapitlet. För människan innebär denna utvecklingssträvan dessutom en intellektuell utvecklingssträvan; en strävan efter bildningsidealet. Detta beskrivs i det tredje och sista kapitlet.

³¹ Eriksson (1962), s. 347, 360f.

³² Eriksson (1962), s. 364, 366.

³³ Eriksson (1962), s. 348.

Med hjälp av min hypotes att Lilja skulle hålla sig med romantiska naturfilosofiska åsikter, är det dem som jag kommer söka efter i hans texter för att finna exempel på hur han uttryckte sig för att tillgängliggöra genom en översättning av dessa tankar.

II.III.I Naturens gemensamma ande och dess totala sammanhang

Bakgrund

Friedrich von Schelling porträtteras som den för romantiken, mest betydelsefulla filosofen. År 1799 publicerade han sin text *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie*, i vilken han presenterar sin teori om naturen som en universal organism. Schelling ser inte naturen bara som något endast analogt, utan att naturen även utgör en levande själ av det samma systemet. Han förklarar det på så sätt att naturen består i grunden av ren objektivitet, som genomgår en utveckling. Denna utveckling kulminerar i "the production of the conditions for its own self-representation, that is, in the emergence of mind of spirit".³⁴ Den organiska cellen upp fylls av "excitability", eller retbarhet översatt till svensk. Detta är den kraft i alltsammans som engagerar, skapar livskraft i allting.³⁵ När två motståndskrafter möts, aktivt motverkar varandra, uppstår däremellan vad Schelling beskriver som denna kraft.

Kraften som uppstår däremellan, emellan mottaglighet (receptivity) och aktivitet (activity) är vad som utgör organismens livsuppehållande verkan. Denna är ett grundläggande behov för organismen, vilken inte kan existera annars. Utan en ständig fluktuation i kraft mellan de två ytterligheterna, om en av dem skulle övervinna den andra, skulle den utplånas, och obehindrad skulle den övervinnande kraften skena.³⁶

Om aktiviteten hos en organism skulle få fullständig övervikt, skulle detta resultera i ohämmad och obegränsad produktivitet, vilket porträtterar naturen som "unconditioned, unadulterated, absolute motility". Organismen skulle upphöra att existera, okontrollerat förvandla sig själv till en obsolet, singular rörelse. Om då å andra sidan, organismen skulle uppnå total övervikt av mottaglighet, skulle detta resultera i en "inert, externally-determined, mechanism". Denna slagsida av mottaglighet och saknad av aktivitet skulle innebära en oförmåga till att upprätthålla de vitala förmågorna som krävs av en organism

³⁴ Robert C. Solomon, Kathleen H. Higgins (red.), *Routledge encyclopedia of philosophy*, London: Routledge, 1993, band 6, sida 165.

³⁵ Jason Barton, "The Transcendental Parameters of 'Nature as Universal Organism' in Schelling's *Naturphilosophie*", *Journal of Transcendental Philosophy*, vol. 2, nr. 3, 2021, 283-302, sidor 284–285.

³⁶ Barton (2021), s. 286–287.

för att existera.³⁷ Schelling vill påvisa hur viktigt det är för den organiska existensen att det ständigt pågår en kamp mellan två motparter. Att den ena bemöter den andras motvikt, för att upprätthålla den livsuppehållande kraften genom tid och rum.

Analys

Lilja säger att

...ehuru det inom naturen gifwes wissa lagar, under hwilka så wäl lifwet som de kemiska krafterna utveckla sig, så kan det ej påstås, att dessa verka endast som ett blindt öde, en mekanisk naturslump. Ty naturen är ej att betrakta som en blott mekanik, ett wisseligen konstigt, men reguliert inrättadt maschineri, som drifwer sig sjelf och är oberoende af sin upphofsman.³⁸

Han menar på att denna kraft, för att göra den mer förståelig och relaterbar för läsaren, ska förstås som kärlek. Kärleken, som naturdrift, besitter en makt, vilken styr livet i dess rätta riktning.³⁹ Med kärleken kontrollerandes håller den naturen i ordning, i jämnvikt så att det ena eller andra inte får övertaget i ballansen. Kärleken leder till livsglädje, fyller varje levande ting med en drift ”att älska sitt lif och att enligt naturens anordning uppehålla det med anvista näringsmedel.”⁴⁰ Denna livsglädje är inte endast för de varelser med förmågan att uttrycka den, utan gäller för allting levande i naturen. Alla varelser äger denna naturdrift, och det är vad som gör att de är sitt liv kärt, undviker faror och vad som kan orsaka dem skada. Anledningen till att växterna inte uttrycker samma drift är endast på grund av deras avsaknad av uttrycksförmåga, ty

det troliga är att om de kunde uttrycka sin glädje öfver tillvarelsen, så att vi på något sätt kunde fatta detsamma, så skulle kärleken till lifwet icke vara mindre hos träden och växterna än hos djuren. De skulle bestämdt protestera emot hvarje yxhugg, hvarje mejande lie och mot sjelfva den handens gerningar, som afplockar blommorna för deras vällukt eller ögonfägnad.⁴¹

En stor anledning till att Liljas texter kan förstås som en omskrivning med ett populariserande syfte, eller översättning, är det att Lilja använder sig av kärleken för att beskriva den allomfattande, alluppfyllande ande eller själ, som Schelling presenterar i sin filosofi. I denna kan det framstå för läsaren som något ofattbart, detta eftersom Schelling

³⁷ Barton (2021), s. 287.

³⁸ Lilja (1868), s. 2–3.

³⁹ Nils Lilja, *Kärleken, såsom Guds väsende och världens lif: en skrift för den bildade och tänkande allmänheten*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1864, sida 32.

⁴⁰ Lilja (1864), s. 3.

⁴¹ Lilja (1864), s. 10.

själv beskriver det som något som står utanför våran fattningsförmåga.⁴² Det kan göra att utan särskilda förkunskaper och en förståelse för ämnet, kan teorin framstå som oförståelig och som alltför krånglig. Med kärleken som begrepp för att förklara denna annars oförklarliga känsla, vill Lilja göra det förståeligt för läsaren hur den romantiska naturfilosofin ska tolkas.

En vidareutveckling Lilja gör av denna allpenetrerande kraft han benämner som kärleken, är att likställa denna med Guds väsende. I avslutningskapitlet i sin skrift *Kärleken* skriver han om hur Gud i form av kärlek genomsyrar allt i tillvaron, ”ifrån den minsta mossan till den skönaste blomman och ifrån det mikroskopiska djuret ända till människan, såsom jordens förnämsta förnuftsvarelse.”⁴³ Gud är kärleken, och finns således i allt och var och en i naturen. Som kärleken hos människan, bidrar Gud till godhet och lycka, ”med förnuftets ljus och kärlekens föredöme”.⁴⁴

Närvaron bidrar till människans motivation till skapande. Kärleken är drivkraften för viljan till utveckling, av individen och av människosläktet.

Ty hvarje människa som söker Gud kan finna honom, och alla människor förnimma någongång i sin själ en slägt af Gud, en inspiration, i den mån som denna människan förmås att mottaga den. Hvarje inspirerad skald, tänkare, konstnär eller skapade menniskoande har förmärkt en högre ingiwelse ofwanifrån.⁴⁵

Denna känslan som infinner sig är direkt kopplad till den utvecklingssträvan, som leder människan uppåt och vidare längs dess utvecklingsbana. I citatet går det också att läsa om hur Lilja värderade det estetiska för människans utveckling. Detta kommer det att återkopplas till lägre ned i undersökningen.

Gud ska inte förstås som en människofigur, eftersom Gud inte är sådan till formen. Viljan att som människa förkroppsliga den ande som Gud utgör, är inget annat än ett försök till att lättare förstå detta fenomen. För människan, trots sin överlägsna intelligens, saknar förmåga att till sin fullhet förstå det bortom-kroppsliga. Anden står bortom det förnimbara, utanför tid och rum, och så länge observatören befinner sig inom dessa parametrar går anden inte i sin helhet att skådas. Den kan bara förnimmas här och var i naturen, som de krafter som ligger bakom all logik, och även om denna verkanskraft som är naturlagarna står utanför vår förståelse, så betyder det inte att det lilla vi kan beskåda är

⁴² Solomon, Higgins (1993), s. 170.

⁴³ Lilja (1864), s. 78–79.

⁴⁴ Lilja (1868), s. 208.

⁴⁵ Lilja (1868), s. 364.

osant. För att, och här citerar Lilja den amerikanska predikanten Theodore Parker: ”En fingerborg kan ej rymma Atlantiska hafwets watten, men likwäl kan det watten som fyller fingerborgen wara utaf Atlantens watten.”⁴⁶ Istället för något odefinierbart som fyller oss alla, något som kan uppfattas som förvirrande och kanske till och med något avskräckande, väljer Lilja att mena på att detta är kärlekens kraft och samtidigt i teologisk anda likställa den med Gud. Parker stod för övrigt som en stor förebild för Lilja när det gällde Liljas åsikter av liberalteologisk form. Bland annat gav han ut en katekes baserad på Parkers predikningar, och omnämner han i förordet till *Menniskan* som ”en af nutidens och mest oförskräckte andar, mensklighetens störste praktiske filosof.”⁴⁷ Värdet av den praktiska nyttan framhävs återkommande av Lilja. Detta tyder på en vilja att det ska vara av faktiskt värde åt dem som lever ett praktiskt liv, till exempel ett hantverk eller annat kroppsarbete, vilket var vanligt bland allmogen.

Det ska nämnas, att när Lilja presenterar samma fenomen i *Menniskan*, ser ordalaget något annorlunda ut.

Det ewiga lifwet och dess utvecklingar ligger helt och hållet utom vår erfarenhet och måste kanske till större delen wara ofattliga för sinnewerlden. Wi kunna wäl ana och föreställa oss; men allt detta blir dock mera en förhoppningsfull tro, en poetisk åskådning eller en fantasiens dröm, än någonting positivt och bestämdt i ett ämne, som egentligen är öfwer vår närwarande fattningsförmåga.⁴⁸

I detta fallet ter sig Liljas argumentering annorlunda. Här nämns varken kärleken eller Gud. Istället framstår det vara mer av sekulariserad form av den romantiska naturfilosofin som syns. En fundering kring detta kan vara att det ingick i första upplagan av *Menniskan* och därför skrivet redan 1858. *Kärleken* som kom ut 1864 kan läsas som en utveckling av dessa åsikter. Med åsikterna som han presenterade i *Menniskan* som grund, gjorde han en vidareutveckling av dessa i arbetet *Kärleken*, i vilket han tillskriver detta ofattliga fenomen som kärlekens kraft.

En aspekt som skulle motsäga Liljas åsikter och den romantiska naturfilosofins sammanhängande, visar sig just i Liljas teologiska tankegångar. Han väljer nämligen att sätta genusepitetet ”han” på Gud, och så därför försöka förmänskliga honom. Detta är då rakt motsägande vad han själv presenterar, nämligen att Gud inte ska kunna förstås som en människofigur, och att alla som gör det misstar sig. Kanske är det för att göra det för

⁴⁶ Lilja (1868), s. 420.

⁴⁷ Nils Lilja, *Den fria församlingens kateches: försök till en unitarisk-parkersk bekännelseskrift*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1864, andra upplagan 1869.
Lilja (1868), förord s. 4.

⁴⁸ Lilja (1868), s. 388.

läsaren mer lättförståeligt, och kanske vill Lilja tro att även med ett maskulint genus kan Gud förbli omänsklig.

Schelling menar på att kraften i form av retbarhet hos varje organism, är totalt oförståelig för de mänskliga sinnena, mer än en förståelse av att den existerar. Lilja, å andra sidan, menar att, i skepnad av Gud, går det att se spår av den, hur den har inverkat på naturen. Jag tolkar det som att Lilja gör ett försök att på detta sätt förenkla sättet hur denna kraft uppträder för människan, för att ändå göra den mer lättförståelig och greppbar, än något helt och hållet utanför våra sinnesintryck. Samtidigt så går det att se en schism i Liljas åsikter, beroende på ur vilken bok de läses. I *Menniskan* förklarar han för läsaren att det bara är genom poesi eller drömmar som det går att föreställa sig denna krafts existens.

Denna hela naturens ande, innefattar en och fyller allt också med undermedveten vetenskap. Vetenskapen om naturens ordning, vilken ser till att varje levande organism finner sig till rätta i naturen. Hela naturväsendet är ett och sammanhängande, där allting har sin ordnade plats i naturen, och allting står i relation till vartannat, för ”det ligger i naturens stora hushållning, att hava inrättat allting så, att det ena icke utbreder sig och tager öfverhanden öfver det andra, utan att allt förbrukas på det sätt att en nödig jemvigt i det närmaste kommer att bibehållas.”⁴⁹ Allting i naturen har alltså sin plats, sitt ändamål, även om det till synes kan uppfattas som värdelöst i sin egenhet. Människan placeras av Lilja på den översta pinnen i denna naturens hierarki:

Allting har sin plats att uppfylla och sin länk att intaga uti den stora kedjan af de skapelser, som äro tillkomne för att uppfylla jorden och höra hela den lefvane naturen till ett harmoniskt helt, [...] och att slutligen flerfaldiga både lägre och högre djurarter lemna en rik föda åt menniskan, som vet att af dem förbruka alla de ämnen, hvilka kunna tjena henne äfven till andra nyttiga ändamål.⁵⁰

Som kedjans översta länk har människan givits möjligheten att utnyttja och ta tillvara på de resurser som finns i naturen att tillgå.

Det naturliga systemet är komplett, utan fel och gluggar. En kedja med naturens alla länkar sammankopplade; var och en i en egen sfär, men samtidigt hänger de alla samman. För även i det stora sammanhanget, uppstår och existerar de olika organismerna i sin egna relativitet. Människan är den mest utvecklade varelsen, och därför i toppen av kedjan. På samma sätt som hur växterna har hittat till sin givna plats i naturens tillvaro, kommer den kärleken som fyller varje individ att se till att varje människoindivid kommer hitta till sin

⁴⁹ Lilja (1864), s. 4.

⁵⁰ Lilja (1864), s. 3f.

utnämnda plats i sin egna tillvaro. Som det mänskliga förnuftet, kommer kärleken att leda människan rätt, visa den vägen och låta allting falla på sin rätta plats.⁵¹⁵²

Ett annat exempel på hur Lilja visar på naturen som ett totalt sammanhängande system är i det avslutande kapitlet av *Kärleken*, ”Uti kärleken allena är lif och salighet.”⁵³ I detta hänvisar han till möjligheten att läsa och förstå naturen som en stor bok, och i den upptäcka naturens föremål och dess skönheter.⁵⁴ Genom att ”betrakta texten i naturen majestätiska imperialupplaga”⁵⁵ går det att se hela naturen som i ett samspel och följa dess länkade kedja genom alla nivåer av levnadsgrad och intelligens. I min mening gör det möjligt tolka detta som att Lilja ville skåda naturen följandes i korrekt ordning, för vem läser en bok som inte har rätt sidföljd? Att förstå naturen som en öppen och läsbar bok inbjuder varje människa till att studera den utan att det krävs någon vidare förkunskap. Allt som krävs är förståelsen av naturens existens i form av en bok, och då blir den helt enkelt tillgänglig för betraktarens ögon att läsa.

Sammanfattning

Här framgår det hur Lilja vill att läsaren ska föreställa sig denna kraft, i form av retbarhet som existerar i varje cell, som kärleken. Begreppet är för gemene man långt mycket mer lättförståeligt och greppbart, än Schellings invecklade filosofiteori. Lilja menar också på att kärleken är lika med Gud, alltså menar han, att kärleken uppfyller allt levande är synonymt med att Gud uppfyller allt levande. Gud styr världen genom existensen i allting organiskt. Men detta kan inte antas som självklart; han uttrycker ambivalenta åsikter kring fenomenet som kan tolkas på olika sätt. Å ena sidan genom teologin, att det är Gud, likställd med kärlek, som existerar i det totala, och att i naturen går det att spåra denna existens. Å andra sidan är det enbart genom poesin och drömmar som denna kraft går att förnimma. Konsten och poesin får för övrigt stort utrymme i den romantiska naturfilosofin, där det fungerar som ett slags kommunikationsmedel för att förmedla det som inte kan bli sagt på annat sätt, denna åsikt av Lilja skulle kunna tolkas som sprungen ur detta.

⁵¹ Lilja (1868), s. 2, 434.
Lilja (1864), s. 3–4, 36.

⁵² Förnuftet tolkas som synonymt med kärleken, alternativt en form av hur kärleken kan visa sig hos människan.

⁵³ Lilja (1864), s. 77.

⁵⁴ Lilja (1864), s. 81.

⁵⁵ Lilja (1868), s. 1.

Kraften som verkar i naturen ser till att cellen finner till sin rätta plats. Allting är ordnat i en hierarki, och Lilja beskriver detta fenomen som ”den stora kedjan af de skapelser, som äro tillkomne för att uppfylla jorden”. Denna kedjemetafor ska göra det tydligare för läsaren hur naturen ska betraktas, och Lilja klargör också att det som går att finna i denna naturens kedja, står att tillgå människan. På så sätt gör han det tydligt för läsaren hur naturens ordning ser ut, att allting har ordnat sig naturligt i en hierarki som går att studera och följa, likt en kedja av sammansatta länkar.

Kärleken är ett för den oinsatta individen mycket mer förståeligt begrepp, än den odefinierade ande som den romantiska naturfilosofin beskriver. Jag är av åsikten att Lilja inte nödvändigtvis talar om kärleken som alluppfyllande kraft utifrån ett romantiskt perspektiv, utan istället för att det är ett fenomen som är mer greppbart för gemene man. Lilja menar att kärleken finns hos människan naturligt,⁵⁶ och därför krävs det ingen kunskapsinläring för att förstå, att denna kraften uppfyller inte bara människan, utan allting i naturen. Förnuftet är ett annat begrepp som förekommer hos Lilja, något som inte vidare definieras. Ett sätt att förstå förnuftet i sammanhanget, är synonymt med kärleken, eller som att människan inte bara är berikad med en kärlek till naturen, utan även ett förnuft som kommer leda individen rätt. Dock tillskrivs kärleken redan detta, så viss förvirring kvarstår.

II.III.II Den eviga utvecklingssträvan

Bakgrund

Naturen i sig ska förstås som tvådelad, enligt den romantiska naturfilosofin. ”Nature must be originally divided and split asunder for the sake of becoming itself in its pur activity as *natura naturans* (i.e., becoming a self over and against another).” Det är här emellan som kraften uppstår; i naturen som tvådelad skapas den ursprungliga kraften.⁵⁷

Kraften som uppstår i motståndet, denna retbarhet, som tidigare har förklarats, har sin centrala plats i Schellings teori om naturens uppbyggnad och funktion. Istället för att naturen ska förstås som slutgiltig och färdigutvecklad, ska den istället förstås som att den ständigt strävar efter att uppnå en fullständighet, men ständigt misslyckas. Strävan är konstant, misslyckandena ständigt återkommande. Schelling är tydlig med att detta är ett mål som aldrig uppnås, men att det alltid strävas efter. Här uppenbarar sig den ständiga utvecklingssträvan; en konstant och ständigt pågående ström av försök till att uppnå

⁵⁶ Lilja (1864), s. 4.

⁵⁷ Barton (2021), s. 292.

idealet, utan resultat. Men med varje misslyckande försök uppstår en förändring, och nya försök görs. Utan att lyckas pågår denna processen jämt och ständigt, överallt och hela tiden.⁵⁸

Analys

Lilja är av åsikten att naturlagarna har utrustat varje levande organism med en vilja till utveckling. Utveckling som är essentiell för alla arters fortsatta existens och för att, på sin plats i naturens kedja, utvecklas till sin högsta möjliga förmåga. Han menar att dessa underliggande naturlagar inte kan likställas med mekaniska krafter som styr världens rörelser mot ”ett blint öde”, utan ska istället tolkas som ett bevis på den kraft som infinner sig i allting, även om vi inte kan i sin helhet beskåda och förstå den.⁵⁹

Ty då man ser, huru växttrådar och vegetativa ämnen utveckla sig i jäst och under jäsningsprocessen, eller ättikeålar och infusionsdjur af obestämd form i förskämd ättika och andra halfruttnande fluida, eller huru mögel och flera lägre svampar uppkomma ipå förmultnande föremål, så kunna wi ej säga annat än att dessas tillkomst förbliwer oss en gåta, och att detta häntyder på en kraft, som är öfwer våra forskningar i det lägsta lifwets utvecklingskedja.⁶⁰

Naturlagarna har skapat florans och faunans utvecklingsbana, och den gemensamma ande som Lilja karakteriserar som kärleken ser till att orientera allting levande på denna bana. Med kärlekens hjälp kommer naturen finna sig till rätta, och ”Hvarje lefvande varelse, växterna så väl som djuren och människan, har till sin naturliga bestämmelse att fortplanta sig och föröka sitt släkte” för att inte låta släktet dö ut, utan istället växa kraftigare och vidareutvecklas. Kärleken ser till att fortlevnaden består hos allt levande, och hos den, på toppen av systemet placerade människan, har den en ännu viktigare funktion.⁶¹

I samband med det ovan presenterade citatet är det intressant att påpeka Liljas omnämnande av svampar och mögel som exempel. Detta eftersom Fries har med sitt verk *Systema mycologicum* (1821-23) influerat beteckningssystemet för svampar som användes ännu då Gunnar Erikssons författade sin doktorsavhandling i mitten på 1900-talet.⁶²

⁵⁸ Barton (2021), s. 296–297.

⁵⁹ Lilja (1868), s. 2f.

⁶⁰ Lilja (1868), s. 37.

⁶¹ Lilja (1864), s. 18.

⁶² Eriksson (1962), s. 10.

Hur människan i naturen skiljer sig ifrån naturen, är på så sätt att människan är utrustad med ett förnuft som inget annat djur är. Förnuftet bidrar till att utvecklingsviljan blir hos människan starkare, och den idealiska bilden likaså.⁶³

Människans kärlek inskränker sig icke blott till de naturdrifter som hon har gemensamt med djuren, således till köns- och moderskärlek, hvilka visserligen hos henne erhålla, såsom vi anført, en högre och mera förädlad betydelse, utan hennes kärlek omfattar äfven mycket annat både af himmelska och jordiska ting samt kan vara både af en ideellt själsupplyftande och af en materiellt förnedrande beskaffenhet.⁶⁴

För människan betyder denna strävan således mycket mer än bara artens överlevnad. Strävan fyller varje människa med en livsglädje, en längtan som motiverar individen till intellektuell vidareutveckling. Det är en naturens gåva som varje människa måste ta hand om, vårda och vara ödmjuk inför att få ta del av. Med kulturens hjälp ska människosläktet på så vis hjälpa varandra att bidra till en utveckling av artens intellektuella kapital, en möjlighet som människan fått som den varelsen högst upp i utvecklingsstadierna.⁶⁵

Kunskapsbegäret eller kärleken till vetande och forskning intager äfven en hög plats inom de ädla och outsläckliga böjelsernas område. Ty detta är icke blott ett begär efter att få lära mycket och veta mycket, utan ett begär efter sanningen, ett sanningsforskande i följd av kärlek till densamma. Och hvar och en, som med flit och allvar söker efter sanning, skall också finna den samt med detsamma en fast och orubblig grund för sin tro, sin kunskap och sitt vetande.⁶⁶

Här visar det sig hur kärleken ska komma att hjälpa människan i praktiken. Ett begär efter, och kärleken till sanningen, kommer att leda individen på rätt spår för att uppnå den. Med kärlekens makt ska individen sträva efter att uppnå sanningen. Detta uttalandet visar sig också hur Liljas åsikter skiljer sig ifrån de av den romantiska naturfilosofin. Lilja hävdar att sanningen visst går att uppnå, vilket går stick i stäv med hur idealsträvan ser ut i den romantiska naturfilosofin. Möjligtvis är det ett försök av Lilja att förtydliga för läsaren att uppsökandet av sanningen inte är alltför avlägset. Han vill istället visa på att endast med kärlekens kraft efter det sanna, så kommer det att uppnås.

Den ständiga idealsträvan är något som är ingjutet hos människan. För evigt ska varje levande varelse sträva efter att uppnå idealet av dess existens, men samtidigt förhålla sig till sin plats i det stora sammanhanget. Lilja klargör också hur det hos människan inestår en vidareutveckling av denna idealsträvan. En strävan efter kunskap, som

⁶³ Lilja (1868), s. 361.

⁶⁴ Lilja (1864), s. 31.

⁶⁵ Lilja (1864), s. 29.

⁶⁶ Lilja (1864), s. 34–35.

existerar hos människan tack vare dess intelligens.

I sammanhanget av människans utvecklingssträvan emot den civiliserade, skriver

Lilja:

På detta sätt förde äfwen de första människorna sitt lif genom årtusenden. Och om ej behofwet tvingat dem till andra utvägar, så hade kanske hela människoslägtet på sådant wis ännu i dag gått och lullat bort sin tid i de warma tropikländerna.⁶⁷

Detta citatet innehåller formuleringar som av de flesta nog kan anses vara olämpliga som en vetenskaplig formulering. Författaren vill få läsaren att föreställa sig de förhistoriska människorna vandra runt likt berusade individer, planlöst traskande i tropikerna, utan något mål i sikte eller någon bryderi om tillvaron. Men detta visar bara på Liljas ointresse för att skriva för akademiskt syfte; här använder han sig istället av humoristiska ordalag som ett grepp för att ge sina åsikter en mer underhållande ton, och på så sätt underlätta för läsaren att ta del av kunskapen om människans utvecklingssträvan. Detta är ett tydligt exempel på textöversättning, för att skilja de två genrerna åt. Vetenskapliga skrifter ska vara helt fria ifrån det, då det annars skulle förlora sitt formella syfte och sin vetenskapliga tyngd, medan humor kan vara ett förträffligt verktyg för att engagera läsare och samtidigt få någonting sagt på ett förståeligt sätt. I Liljas fall kan det vara till hans fördel och hjälp; det hjälper till att göra texten mer underhållande och uppskattad, mer tilltalande för läsaren. Att se detta som ett misstag gjort av Lilja, att hans skrifter är utformade på ett ovetenskapligt sätt och därmed förloras sin vetenskapliga tyngd, är i sig ett misstag.

Sammanfattning

Denna kraft som existerar i varje cell fyller alltså dem också med en strävan efter att uppnå den bästa möjliga formen. Utvecklingssträvan verkar alltså för att vare organism ska uppnå bästa möjliga form av sin egen form. För att göra detta så tydligt som möjligt använder sig Lilja av praktiska exempel, såsom växttrådar, ättiksålar och svamp och mögel. Det möjliggör en egen studie av fenomenet, istället för att bara läsa en abstrakt teori om fenomenet. Översättningen Lilja erbjuder bidrar till praktisk kunskap och en ökad förståelse genom möjligheten att studera naturen omkring sig.

Det finns ett ideal att sträva efter, ett ideal som enligt Lilja går att uppnå, detta med hjälp av kärleken; ”kunskapsbegäret eller kärleken till vetande och forskning”. Han menar att hade människan inte berikats med denna utvecklingssträvan, hade hon sannolikt ännu fördrivit tiden i varmare klimat och bekymmerslöst negligerat naturen och inte intresserat sig för dess närvaro. Hade det så varit, utan kärlekens kraft, hade människan inte

⁶⁷ Lilja (1868), s. 112.

utvecklats till det hon tog form av. Återigen spelar kärleken en central roll för människans existens; inte bara ser den till att människan finner sig i naturen, den bidrar även med en vilja, en längtan, efter kunskap och utveckling, för att kunna nå den högsta formen.

Liljas texter kritiserades för att framstå som ovetenskapliga, något som belyses längre ned. Men med exempel som det här ovan vill jag mena att de humoristiska inslag som infann sig visar på hur han ville rikta texten åt en bredare läsekrets. Genom att skriva på ett mer underhållande och uppseendeväckande sätt, kunde texten uppfattas som lättare att ta till sig, och dessutom kanske ge upphov till samtal kring den. I översättningens arbete för att tilltala nya läsare, tillkom humoristiska inslag för att göra läsningen lättare och mer trivsam.

II.III.III Strävan efter bildningsidealet

Bakgrund

Det mänskliga bildningsidealet är något uppkommer i samband med den romantiska strömningen, och visst går det att se likheter med andra aspekter av denna. Precis som att den naturliga ordningen uppkommer av en närvaro av den gemensamma anden hos allting levande, innefattar också denna utvecklingssträvan hos människan en strävan efter bildning. Idealbilden av den fullkomligt bildade människan står som mål, något för var och en att sträva efter. Kärnfelt tar upp filosofen Johann Gottfried Herders syn på saken, som menar att just precis som att jorden står i evig och konstant utveckling, framåtsträvan och förändring, förändras det mänskliga bildningsidealet på liknande sätt. Målet är ouppnåeligt; odefinierat och därför alltid bortom räckhåll, men att ständigt sträva efter det är att komma det så nära som möjligt. Det blir ett livsverk, ett för individen ständigt följande arbete. En möjlig kandidat till detta bildningsideal, tas människan skapad efter Guds avbild upp. Herder presenterar i kontrast en mer sekulariserad form av detta ideal.⁶⁸

Agardh är starkt influerad av det tyska idealets bild av "tron på människans skapande förmåga och den fria personlighetsutvecklingens värde".⁶⁹ För att uppnå en verklig fördjupning i ett ämnesområde krävs det en relation mellan lärare och elev utöver den professionella. Med lärarens vägledande hjälp ska eleven själv sträva och söka efter kunskap, med underliggande tillvägagångssätt som eleven införskaffat sig i yngre ålder. För att den allra högsta nivån av kunskap ska uppnås, kräver det ett totalt individuellt engagemang av eleven; "läraren ska finnas till hands i en nära personlig relation; men han

⁶⁸ Kärnfelt (2000), s. 125.

⁶⁹ Liedman (1991), s. 191.

ska inte undervisa eleven utan stödja och uppmuntra honom”.⁷⁰ I och med denna utformning av undervisning blir vanliga inslag i undervisningen såsom undervisning ifrån bakom katedern och tentamina fullständigt överflödiga.⁷¹ Istället för att kunskapen presenteras inför eleven, ska denna själv lära sig att leta reda på den. Människan ska inte behöva ges kryckor för att kunna stå, utan istället tillhandahållas den kunskapen som krävs, för att kunna stå på egna ben. Detta sägs gälla för alla; oavsett rikedom, samhällsstatus, yrke eller livsstil.⁷²

Analys

Denna vilja till intellektuell utveckling är, som ovan visat en avknoppning av utvecklingssträvan som bara människan i naturen har blivit beskaffad med. Om inte människan skulle besitta denna vilja, denna motivation till kulturutövning och därmed uppnå ett uppåtsträvande på det intellektuella planet, menar Lilja att människan skulle förbli en djungelvarelse;

Det är äfwen tydligt, att, så länge menniskan lefde blott af trädens frukt och i söderns yppighet samt gick och drömde bort sitt lif emellan pisanger och kokosnötter, så lemnade hon ej något märke, något minnestecken åt efterwerlden.⁷³

Även här syns hans något humoristiska uttryck. Tack vare att människan berikats med en kärlek till kunskap och sanning har hon, istället för att ”lullat bort sin tid”, ständigt strävat genom dess historia efter en kulturutveckling. Hade människan bara gått och drömt sig bort, hade hon inte gjort något större intryck i världen. Hans uttryck om att människan ”i söderns yppighet [...] gick och drömde bort sitt lif emellan pisanger och kokosnötter” för tankarna till dagens chartersemestrar, vad som passande brukar beskrivas som att resa bort ifrån verkligheten.

Denna utveckling är vad som har lyft människan, på sin plats i tillvaron, till en allt högre intellektualitet. Förnuftet berör varje individ i sig, men bidrar till hela släktets utveckling. Strävandet efter denna utveckling, menar Lilja, tar sig i uttryck i form av fantasier. Med hjälp av inbillningen kan människan föreställa sig ett ideal, en plats i tillvaron att sträva efter. Skulle detta ideal uppnås, skulle människan finna sig missnöjd och sträva efter nya ideal. Detta kan konkretiseras med exemplet att sträva efter att

⁷⁰ Liedman (1991), s. 198.

⁷¹ Liedman (1991), s. 191f.

⁷² Liedman (1991), s. 194.

⁷³ Lilja (1868), s. 84.

förtjäna en kandidatexamen, och då detta är uppfyllt; fortsätta sträva efter nya mål. Här visar sig denna ande som står bakom utvecklingssträvan, och skapar en förening mellan den värld vi rör oss i, och fantasins.⁷⁴

Den [fantasin] är den inre poeten och lifwets himmelska genius, som winkar oss uppåt, med aningar och med hopp, med ljus och hänförelse, samt utom hwars tillwaro wi helt och hållet skulle nedgräfwat oss i jordiska omsorger, i bekymrens och i bestyrens hwardaglighet.⁷⁵

Åter igen visar sig Liljas bildspråk. Här får han läsaren att föreställa sig fantasin vinkandes, lockandes för att få människan att inte gräva ned sig i ett djupt hål, kanske synonymt med okunnighetens grav.

För ökad kunskapsspridning är bildningscirklar ett konkret exempel som presenteras i *Menniskan*. Lilja menar att stadsinvånarna slösar bort sin tillvaro genom att mötas och umgås i olika sociala sammanhang, på klubbar, baler och värdshus. Detta är inte miljöer som håller rätt klimat för kunskapsutbyte. Istället är landsbygdens ”oskyldiga” sammankomster att föredra, och av den anledningen förespråkar Lilja ett etablerande av bildningscirklar i städerna. ”Men äfwen här borde man hålla offentliga folkmöten för att rådslå i ämnen, som röra vår tid eller vårt fosterland.” Han siar om framtiden i hopp om att människorna ska komma till sans och inrätta sitt sällskapsliv, så att de kan dra nytta av sällskapen, så att det inte blir

ett tomt och gästande armod, ett tidsfördrif wid spelbord och bålar, i thékonseljen eller kotiljongen, utan ett bildande nöje, ett samqwäm, dit man skyndar för att höra något sannt och wettigt, något rikt och ädelt, äfwen om man ej öfwerallt förmår att kasta boll med idéer eller låta qwickheter spela från man till man och från ämne till ämne. Ett är dock alltid wärdt att höra, och detta är hwarje röst, som lätt och otwunget höjer sig för allas wäl och som med djup hänförelse talar till hwarje hjerta om mensklighetens frihet.⁷⁶

Med dessa orden uppmanas människorna till att inte slösa bort och fördriva tiden genom att spela kort och dricka te, utan att istället rusa till sällskap bildade för att dela och ta del av kunskap. Den lediga tiden ska fyllas med värdefulla utbyten, allt för att öka kunskapen hos var och en.

Här presenteras inte bara en uppmaning om att folket ska engageras sig för sin bildnings skull, utan även det att de som är berikade med kunskap ska dela med sig av den till sina medmänniskor. Att införskaffa sig kunskap och lärdom är inte målet, utan att dela

⁷⁴ Lilja (1868), s. 194, 365.

⁷⁵ Lilja (1868), s. 194.

⁷⁶ Lilja (1868), s. 339–341.

med sig av den och på så sätt hjälpa till att lyfta hela befolkningen, och i förlängningen mänskligheten upp emot idealet, det är det slutliga målet. Lunds stadsfogde Carl Sjöström skrev i *Skånska nationen före afdelningarnes tid (1682–1832): biografiska och genealogiska anteckningar jemte historik* (1897), att Lilja själv startade en bildningscirkel i sin hemort.⁷⁷

Till städernas invånares försvar framhåller Lilja ett bildningsmedel som de kan tillhandahålla, till skillnad från landsbygdsbefolkningen. Det är teatern, och den dramatiska konsten. Med hjälp av denna verksamhet kan ”taflor ur liwet och mänskligheten” presenteras, och på så sätt verka med ett förädlande inflytande på hjärta och förstånd.⁷⁸ Stadens invånare kan alltså dra nytta av detta konstutövande på ett sätt som den övriga befolkningen inte kan, och på så sätt utvecklas enligt det romantiska bildningsidealet.

Lilja diskuterar också estetiska ideal, och hur det ska kunna bidra till att utveckla människan i rätt riktning. Utövandet, eller mästerskapet som Lilja omnämner det som, är en en medfödd egenskap, som måste formas och utvecklas för att ge så goda resultat som möjligt. Men med hjälp av konsten kan naturens skönhet betraktas, och iakttagaren kan av denna bildas. ”...som alla vår skönhet endast är att söka inom naturen, så är all konst egentligen icke annat än en förädlad naturmålning, en idealiserad natur”.⁷⁹ Trädgårdskulturen, eller hortikulturen, är ett exempel på hur naturen kan användas för människans välbefinnande. Odlingskonsten har länge följt människan i sin utveckling, och sin följe har utvecklats till en uppskattning i form av vackert planterade arrangemang och trädgårdar. Det är helt enkelt naturen i sig självt som skapar en bildande konst, för människan att studera och uppskatta, och ta lärdom av om livets skeende och existens.⁸⁰

Den gamla franska trädgårdsstilen med raka gångar och rätvinkliga rabatter, genom hvilka man ville använda kvadraten och den matematiska propotionsläran på naturens skönheter, har äfwenledes blifwit förkastad, sedan man förstätt att pryda naturen med en romantik, som inhemtats från landskapsmålningen. Slingrande gångar och leende gräsmattor, på hvilka orgelbundet oaser af blomstergrupper, buskar och trädplanteringar bilda de skönaste kontrasterna, höra till våra tiders trädgårdskonst. Det är naturen sjelf, förskönad under blomsterodlingen.⁸¹

⁷⁷ Carl Sjöström, *Skånska nationen före afdelningarnes tid (1682–1832): biografiska och genealogiska anteckningar jemte historik*, Lund: E. Malmströms boktryckeri, 1897, sida 675.

⁷⁸ Lilja (1868), s. 340.

⁷⁹ Lilja (1868), s. 249.

⁸⁰ Lilja (1868), s. 249, 296.

⁸¹ Lilja (1868), s. 300–304.

I detta citatet används uttrycket ”leende gräsmattor”, vilket tolkas av mig som ett försök till att måla upp naturens sköna uttryck, och uppmärksamma läsaren på att uppskatta den. Det är också ett ordbruk som kan tolkas som slarvigt för den vetenskapliga läsaren, men för cirkulationens skull gör det texten mer mottaglig på så sätt att den blir underhållande att läsa. Värdet av det estetiska får alltså ta plats i Liljas texter, dock inte så stor utsträckning som det är betydelsefullt för Schelling. Sitt botaniska intresse trogen leder Lilja läsaren till den engelska trädgården, och dess estetiska värde över den tidigare rådande, franska trädgårdsarkitekturen. Inte längre är de rätvinkligt indelade trädgårdarna de som skulle dominera, utan istället ska naturen få ta sin plats och uttrycka sig fritt i den engelska stilens trädgård. På detta sätt ska naturens skönhet bli tillgänglig för betraktaren att ta del av och låta sig uppskattas. I Schellings fall är det estetiska i stort sett avgörande för att förstå naturen enligt hans filosofi, eftersom konst blir ett ytterligare sätt att förmedla sig, förmedla det som inte går att uttrycka i tal eller skrift. För Schelling är konsten rentav avgörande för att reellt kunna förstå verkligheten.⁸²

I kapitlet ”Idealet och Chiliasmen⁸³” gör Lilja klart för sig vad han tycker om filosofernas tillvägagångssätt:

Man tror kanske, att jordens lärde eller de så kallade wise och filosoferna alltid hafwa först menskligheten framåt mot detta mål av ljus och fullkomlighet; men man misstager sig betydligt, om så skulle vara förhållandet. Ty filosoferna hafwa ofta förirrat sig sjelfwa i oändliga wirrvar af ordswall, oklara tankar och mer eller mindre bizarra abstraktioner, utan särdeles nytta för det praktiska livet och för mensklighetens framåtskridande.⁸⁴

Av flera anledningar är detta citatet intressant att studera i sammanhanget. Det framgår här att det är av Liljas åsikt att filosofernas arbete inte gynnar folket i sin vardag. Det alster som filosoferna framkommer med är av inget faktiskt värde för den större massan av befolkningen. Utan en effektiv popularisering, en översättning av filosofernas ord till ett allmännare, mer praktiskt språk, kan det inte stå människans praktiska utveckling till hjälp. Dessutom framstår hans ordval som löjeväckande mot filosoferna, som om det är hans avsikt att uppmärksamma läsaren på att han håller ett avstånd gentemot denna grupp. Genom sina knepiga formuleringar och komplicerade tankegångar har de försatt sig själva i en situation som bara går ut på att de behöver förklara sig själva, istället för att

⁸² Solomon, Higgins (1993), s. 169.

⁸³ ”Tro på att Kristus i synlig måtto skall återkomma till jorden o. härska i ett tusenårigt härlighetsrike; särsk. om dylik åsikt som är förbunden med beräkningar angående tidpunkten för Kristus’ återkomst l. med tro på att Kristus’ återkomst är nära förestående.”, *Svenska Akademiens Ordbok*, 1935, band 14, sida 933.

⁸⁴ Lilja (1868), s. 361f.

komma fram till rent konkreta sanningar. Deras insatser har inget större värde för mänsklighetens faktiska utveckling och framåtsträvande för att uppnå idealet.

Kanske är det ett försök att visa på att han är en av folket; istället för att vara den i den akademiska kretsen som låter folket ta del av kunskapen, vara den, som i folkets massa tar emot och vidarebefordrar den. Oavsett vilken som är hans utgångspunkt, så är det språkets översättning som är det väsentliga, för att kunskapen ska kunna göra detta språng mellan samhällets sociala skikt. Vidare i avsnittet förklarar han vikten av det praktiska i människolivet; genom att faktiskt studera naturen och hur den ter sig i verkligheten, kommer praktiska slutsatser kunna dras. Dessa slutsatser kommer sedan ha ”inflytande i konst och industri, i upplysning och uppfinningar, i jordbruk och sanningsforskning.”⁸⁵ Här visar det sig hur konsten och iakttagelsen av naturen har ett visst samband för Lilja.

Sammanfattning

Bildningsidealet är alltså något som är sprunget ur den romantiska utvecklingssträvan. Människan är utrustad med en vilja att sträva efter detta ideal, som annars skulle vara kvar i ett lägre utvecklingsstadium, och lullat bort sin tid förgäves. Målet är inte att införskaffa sig och besitta största möjliga mängd kunskap, utan det faktiska målet är att sprida kunskapen vidare, för att höja hela mänsklighetens intellektuella nivå. Detta visar sig i praktiken genom att han uppmanar till grundandet av bildningscirkel för kunskapsutbyte människor. Att han själv grundade en på sin hemort skvallrar om att han levde som han lärde. Den praktiska lärdomen överstiger den teoretiska. Detta visar sig i Liljas åsikter när han uttalar sig om filosofernas arbete, och hur de har försatt sig i en onödig och tidsödslande diskussion om ”bizarra abstraktioner”. När de inte tillför ”nytta för det praktiska livet” är det inte till hjälp för den läsargrupp som Lilja med sina texter ville vända sig till.

Till viss del lyfter Lilja fram vikten av det estetiska in denna eviga kunskapsinsamling. Dels teatern som en institution för berikande, dels också genom att vända sig till naturen och studera dess estetiska uttryck för att söka kunskap i den. Naturens estetik är likaså en källa för kunskapsinsamling och förståelse. Detta har jag tidigare visat på hur han uppmanade till i avsnittet ”Den eviga utvecklingssträvan”, och likaså gör han det i sin analys av trädgårdens betydelse. Han förespråkar den vildvuxna trädgården där växterna får utvecklas fritt, framhävt som det mer idealiska jämfört med ”gamla franska trädgårdsstilen”. ”Slingrande gångar och leende gräsmattor” är vad som

⁸⁵ Lilja (1868), s. 362.

betraktaren kan förväntas möta i den nya trädgårdsidealet, ett uttalande som nog är ämnat för att uppmuntra läsaren till att tid åt betraktelse i naturen, och förstå vad som härur kan springa. Naturen vänder sitt leende åt betraktaren och välkomnar den.

II.IV Andra belägg för Liljas populariserande insats

Omnämmandet av Lilja i *Nordisk Familjebok* innehåller en formulering som menar att ”bristen på vetenskaplig hållning” gör att hans skrifter förlorar sin trovärdighet som vetenskapliga. I sammanhanget omnämns *Menniskan, förutom Kristendomen, dess uppkomst, dess lära, dess historia och dess utveckling jemte judendomens historia och litteratur* (1860), *Biblisk historia efter vetenskapliga grunder och till folkupplysningens befrämjande författad* (1865) och *Kristna läran och prestläran* (1862) ”med flera arbeten”.⁸⁶ Dock framgår det förhoppningsvis i denna uppsats att Lilja inte skrev texter på korrekt vetenskapligt vis, utan istället för att låta den utomstående befolkningen få ta del av den. Hans mål var inte att skriva för akademiska sammanhang, med korrekt akademisk formatering, utan de vetenskapliga skrifter han skrev, var ämnade för de människorna som rörde sig utanför akademiska sammanhang. Uttalandet är ett tydligt exempel på hur Liljas gärningar har misstolkats. Här förbigår författaren av artikeln i *Nordisk Familjebok* det faktum som ligger bakom texternas författande, nämligen det att de inte ska ha en strikt korrekt vetenskaplig hållning, utan att de istället ska popularisera det som vetenskapen uttrycker. Att läsa texterna som strikt akademiskt vetenskapliga insatser är att läsa texterna med fel glasögon, vilket gör förutsättningarna för texttolkningarna förvrängda och ger fel förutsättningar. I *Menniskans* första upplaga skriver Lilja in en brasklapp i förordet, där han förkunnar att

För att ej vilja skryta med lärdom och citater hafwa wi icke anført den mängd af olika författares skrifter som härwid måst begagnas, så mycket mer som dessa för en ostuderad allmänhet i mer eller mindre mån måste förblifwa oförstådda. Dock bör tilläggas att man, för att kunna göra sig rätt hemmastadd äfwen i vårt lilla arbete, bör hafwa läst någon mindre förberedande kurs, t ex. [Nils Johan] Berlins förträffliga Läsebok i Naturläran för Sveriges allmoge.⁸⁷

Här motiverar Lilja sig kring hur han valt att utforma sin skrift. Medvetet har han valt bort användningen av källhänvisning, för att inte besvära läsaren med det, som den ändå kanske inte förstår sig på. Istället ges full möjlighet att förstå den kunskap som Lilja vill

⁸⁶ Bernhard Meijer, Theodor Westrin, Ruben G:son Berg, Verner Söderberg & Eugène Fahlstedt (red.), ”Lilja, Nils”, *Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi*, Ny, rev. och rikt ill. uppl., Stockholm: Nordisk familjeboks förlag, 1904–1926, sextonde bandet, sida 499.

⁸⁷ Lilja (1859), förord.

förmedla, vilken han presenterar för den ej vidare lärda allmänheten på ett så begripligt sätt som möjligt. Inte ska det krävas en hel utbildning vid ett högre läroverk för att kunna förstå sig på Liljas ord, utan möjligtvis bara en enklare kurs, också den skriven ”för Sveriges allmoge”.

Att Lilja i fjärde upplagan väljer att omnämna Darwin och dennes då nyligen presenterade evolutionsteori, tyder på en vilja till att anamma ny kunskap och sätta den i cirkulation så tidigt som möjligt.⁸⁸ Han, som vid tillfället började bli till åren, kunde lika väl ha motsatt sig den nya teorin som skulle komma att förändra naturvetenskapen i grunden. Men faktum är att redan i andra upplagan av *Menniskan*, utkommen år 1859, diskuterade han förhållandet kring människans uppkomst.

Ej heller kan det med säkerhet afgöras, om denna utveckling gått successift nedifrån och uppåt genom hela djurkedjan, eller om embyonet och entozoen till människa redan legat i cellen, hwilken då endast såsom ett ägg metamorfosiskt utvecklats sig, tilldess människan framkommit fullbildad ur naturens sköte.

Äfwenledes är det omöjligt att bestämma tiden för hennes första uppträdande på jorden, hwilket likwäl måste hafwa skett antingen under tertiärformationen eller också under början af den påföljande diluvialbildningen. Men att detta likwäl tillhör en vida mer aflägsen forntid än man annars trott, hafwa nyare forskningar tillräckligen ådagalagt.⁸⁹

Han fortsätter kapitlet, namngivet ”Menniskan och urfolken.” med att kalla aporna för människans ”stamförwandter”.⁹⁰ Onekligen kom evolutionsteorin, att människans ursprung finns hos apan, inte som en överraskning för Lilja när den presenteras av Darwin. Men var han funnit inspiration till att finna detta ”ådagalagt” framgår inte av texten, vilket gör att citatet inte bara presenterar Liljas syn på evolutionsteorin innan Darwin presenterade denna, utan även ett utmärkt exempel på hur Liljas texter saknar korrekt källhänvisning, vad som gör vetenskapliga texter just vetenskapliga. Det är detta som kunde användas för att avfärda texterna som bristande i vetenskapliga sammanhang, men för den avsedda läsaren spelade det mindre roll. I översättningen från det vetenskapliga till det populärvetenskapliga var korrekt källhantering något av det som ströks, allt för att göra texten mer lättläst och tilltalande, och mindre avskräckande.

Som ovan omnämnt utgav Lilja en katekes baserad på den unitariska predikanten Parkers ord och skrifter. I denna katekes, utgiven 1864 (i andra upplaga 1869), går det i en fotnot i första upplagan, under artikeln ”Om skapelsen och naturen”, läsa:

⁸⁸ Lilja (1868), förord s. 3–4, register.

⁸⁹ Lilja (1859), s. 40.

⁹⁰ Lilja (1859), s. 40.

Det antages af vetenskapen att allt i naturen med alla tidernas längd tillkomna former, släkten och arter både af växter och djur, har från början utgått från enkla celler som i stigande utvecklingar utbildat sig till allt högre och högre former, eftersom klimat, ordmän och yttre omständigheter förändrat sig. Släkte och art är således endast något för sin tid, men som i en annan tidsålder har förändrat sig till högre släkten och arter.⁹¹

I andra upplagan har han byggt på samma fotnot och i nästa mening omnämner han det som den Darwinistiska läran. Vidare skriver han också

Vi kunna således lätt tänka oss en utveckling från fisk till hvaldjur, däggdjur, apa och ända till människan, likasom å andra sidan från fisk till reptil, ödla, pterodaktyl och fogel. Att en omärkbar kamp om rum och tillvaro fortgått, så att de starkaste och bäst utvecklade formerna behållit herraväldet, kan ej heller förnekas.⁹²

1869 har han alltså helt omhuldat den Darwinistiska teorin och ordagrant omnämnt den. Att han byggt vidare på samma fotnot från 1864 tyder på att den förmodligen baserades på samma material, men av någon anledning avstod han ifrån att omnämna Darwin redan då.

Dock är det noterbart, att Darwins *On the Origin of Species by Means of Natural Selection* utkom 1859, och på svenska först 1871. *Menniskan's* fjärde utgåva, vilken nämnder Darwin, utkom 1868, och *Den fria församlingens kateches'* andra upplaga 1869, alltså ännu innan Darwins arbete utkommit på svenska. Detta tyder på att Lilja hade intresse för att ta del av de senaste rönen som presenterades inom vetenskapen, och engagerade sig för att ta del av dem innan de utkommit på svenska. Kuriöst i sammanhanget är att Darwin omnämns i både förord och register i *Menniskan*, men inte i själva brödtexten som registret hänvisar till. Här presenteras en teori, vilken mer eller mindre framstår som en omskrivning ifrån tidigare upplagor, vilket innebär att Darwins teori inte revolutionerade Liljas tänkande, men att han var av den anledningen benägen att ta den till sig redan som relativt ny.

Att *Menniskan* gavs ut i ny upplaga 1889, så sent som 25 år efter författarens bortgång visar ännu mer hur värdefull arbetet har varit och tilldelats vikt i den populärvetenskapliga kontexten. Istället för att välja att skriva en ny bok på blanka sidor, valde Karl af Geijerstam att genomarbeta hela verket, och uppdatera den med tidens senaste nyheter och uppfinningar. Denna uppsats' första bilaga visar ett exempel på hur han bygger på Liljas text genom att tillföra den senaste framkomna kunskapen i en fotnot. Exempel på några av de rosande recensioner som *Menniskan* berikades med, i samband med femte utgåvans utgivande, går att läsa i andra bilagan. De skvallrar om insatsen Lilja

⁹¹ Nils Lilja, *Den fria församlingens kateches: försök till en unitarisk-parkersk bekännelseskraft*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1864, sida 12–13.

⁹² Lilja (1869), s.12–13.

ville utföra i och med utgivandet av verket. Bland annat beskrivs den som en ”folkbok av första rangen” och att ”få böcker äro mer än denna ägnade att sätta i händerna på ungdomen”, ett citat som förstärker bilden av *Menniskan* som ett bildande verk, för att den nya generationen den senaste kunskapen.⁹³

Den femte upplagan gav dessutom ut i dekorerat klotband, ett grepp som Kristina Lundblad dissikerar i sin doktorsavhandling. Hon menar att i och med klotbandets framkomst och den alltmer utbredda viljan att ge böcker ett mer individuellt utseende, kunde bokens omslag tilltala lika mycket som innehållet. Detta var en strategi för att få läsaren intresserad redan vid första anblick, ge ett smakprov av innehållet. Hon kopplar samman detta greppet med en ökad konsumtion av böcker; med utsmyckade pärmar blev boken mer tilltalande och säljbar.⁹⁴ Detta ger ytterligare vikt till analysen av hur verkat kan ses som populärvetenskapligt, och att det faktiskt vann så stor spridning att det kunde överleva och fortsätta att värdesättas även 25 år efter författarens bortgång. Valet, att inte bara åter ge ut *Menniskan*, utan också i alternativt dekorerat klotband, kan inte tolkas som något annat än ett bevis på verkets värdefulla förmåga som folkbildande text, och värdet i att sprida den. Liljas verk bar alltså fortfarande kredibilitet som ett folkbildande sådant, och i stora drag gavs texten ut oförändrad jämfört med hur den först skrevs, 31 år tidigare. Detta, tillsammans med det ovanför presenterat, får mig att dra slutsatsen att Lilja blivit fränsedd i sammanhanget med vetenskapspopularisering.

Dödsrunan i *Folkets Tidning* som trycktes i samband med Liljas bortgång skrevs av redaktören, och tillika god vän till Lilja, Christian Bülow⁹⁵. Tidigare i livet hade de två herrarna gått i polemik emot varandra kring hur Lilja valde att leva sitt privatliv, men senare hade de kunnat mötas i vänskap.⁹⁶ Denna vänskap ledde till mycket fina ord när Bülow beskrev Liljas gärningar i runan, i vilken det bland annat går att läsa:

En varm vän till mensklighetens framåtskridande kämpade Lilja alltid med hänförelse mot våld och orättvisor. Ingen har här i landet kämpat redligare och mera oegennyttigt än han för folkets sak och ingen annan författares skrifter ha så som Liljas trängt ned i folket.⁹⁷

⁹³ Albert Bonniers förlagskatalog: N:o 2: 1887-1897, Stockholm: Albert Bonniers boktryckeri, 1897, sida 81.

⁹⁴ Kristina Lundblad, *Om betydelsen av böckers utseende: det svenska förlagsbandets framväxt och etablering under perioden 1840-1914 med särskild hänsyn till dekorerade klotband: en studie av bokbandens formgivning, teknik och relation till frågor om modernitet och materiell kultur*, Råmus, Diss. Lund: Lunds universitet, Malmö, 2010, sidor 169ff, 186ff.

⁹⁵ Född 1833, död 1921, grundare av och redaktör för *Folkets tidning* i Lund, *Svenskt biografiskt lexikon*, 1927, band 7, sidan 8.

⁹⁶ Törje (2008), s. 27, 31.

⁹⁷ Bülow, Christian, *Folkets tidning*, 20 december 1870.

Med viss skepsis ska orden läsas; de är skrivna av en person med personlig anknytning till Lilja, och det framgår av runans totala uttryck att den vill ställa Lilja i ytterst god dager. Men likväl kan det mycket väl ligga någonting i de här citerade orden. Att han kämpade för folkbildning är här påvisat någonting han levde, och blev i sin samtid känd för. I sammanhanget är det ett värdefullt inlägg i argumenterandet för Liljas folkbildande engagemang.

III. Slutdiskussion

Min hypotes om att Liljas skulle influerats av den romantiska naturfilosofin ska först analyseras. Av de citat som gjorts framgår en del exempel på vad som kan tolkas som influerat av den romantiska naturfilosofin. Lilja menar att de lagar som styr naturen i dess utveckling, är ett belegg för att naturen inte är mekaniskt styrd. Dessa lagar kommer utav den gemensamma anden i naturen och fyller den med en medvetenhet, vilken Lilja benämner som kärleken. Denna medvetenhet ordnar naturens levande ting på sin rätta plats i tillvaron, för fylla sin plats i naturens sammanhängande kedja. Lilja anser att det som sker när mögel och svampar börjar växa, går inte att vetenskapligt förklara. En utvecklingssträvan finns innebonde i varje levande cell, och denna strävan återfinns också hos människan. Tack vare denna utvecklades människan till den civiliserade individen den är i nutid, hade det inte varit för en längtan efter att utvecklas intellektuellt, hade människan stannat i tidigare utvecklingsstadium. Med medvetenheten om att Lilja influerades av Fries (att han skrev *Skånes flora* på inrådan av honom, och att den även byggde på dennes system) är det lätt att tro att Lilja även tog inspiration av föreläsningarna under Fries, något faktiskt belegg för detta framgår dock inte.

Detta är indicier som talar för att Lilja skulle vara influerad av den romantiska naturfilosofin. Vad som däremot talar emot är att Lilja själv inte omnämner varken Schelling eller den romantiska filosofin. Det framgår heller inte i klartext att hans åsikter skulle vara sprungna ur den kontexten. Visserligen riktar han kritik mot vänsterhegelianismen⁹⁸, vilken tog avstånd ifrån den romantiska filosofin, men samtidigt riktar han kritik också emot filosofer och deras arbete rent allmänt. Han menar att deras arbete inte har varit av värde för människans faktiska utveckling; att istället för att ha bidragit till praktisk kunskap, har de förvirrat sig själva bland snåriga formuleringar och abstraktioner som inte gynnar någon. I den romantiska naturfilosofin förstås världens ande som något oförstående, något som befinner sig bortom människans fattningsförmåga, medan Lilja i sin text förmänskligar denna ande genom att likställa den med både kärleken och Gud, som han dessutom tilltalar som "han". För den romantiska filosofin är den idealiska strävan central. Lilja menar att i människans strävan efter kunskap med hjälp av kärleken faktiskt kan uppnå sanningen. De starka influenserna ifrån Parker och liberalteologin kan också anses spela in i Liljas åsiktsbildande. Därför går det inte med säkerhet att säga att Lilja skulle vara direkt influerad av den romantiska naturfilosofin.

⁹⁸ Lilja (1868), s. 380.

Här är det på sin plats att knyta an till Heinonen Silverbarks artikel som presenterades i forskningsläget. I denna belyser författaren Liljas välvilja inför att inkorporera Darwins evolutionsteori, vid tiden den allra senaste forskningen, i sitt egna material. Men trots det, och likt vad jag kommit fram till i denna uppsatsen, så menar Heinonen Silverbark att Liljas innehåll inte förändrades radikalt av introduktionen av denna, och som det har gått att läsa här, så hade Lilja redan innan han inkorporerade Darwin en liknande evolutionsteori presenterad.⁹⁹ Detta menar jag visar på en vilja hos Lilja att alltid hålla sig à jour med den senaste forskningen, och att hålla sig underrättad istället för att hålla fast vid det vetenskapsparadigmet som Lilja blev upplärd i. Det fanns en omättad vilja hos honom genom hela livet att fortsätta engagera sig för att insamla kunskap och cirkulera den vidare i samhället.

Det centrala argumentet för att Lilja arbetade för en popularisering är att han använde begreppet kärlek för att förklara världens ande. Enligt mig är anledningen till detta att även en utbildad har någon form av relation till denna känsla. Ingen förkunskap krävs för att ha någon form av förståelse av kärlek, detta ligger i människans natur att kunna förstå sig på. En översättning ifrån ett svårförståeligt begrepp som den alluppfyllande kraften utgör, till ett fenomen som alla människor har någon form av relation till. Det språkbruk som framgår utav av citaten är ett annat argument för Liljas vilja till att popularisera. Att han använder särskilda uttryck; att människan riskerade att "lulla" bort sin tid utan en strävan, att människan skulle förbli kringströvandes och drömma sig bort mellan "pisanger och kokosnötter", och beskriver gräsmattor i naturen som välkomnande "leende", tolkas som ett grepp för att göra texten lättare att ta åt sig som läsare. Även textens utformning, särskilt med tanke på att korrekt källhänvisning saknas, bidrar till att rikta och bearbeta texten åt en läsarkrets som inte är van vid att läsa akademiska texter. Att han uttryckligen riktar kritik emot filosofernas arbete är ytterligare en aspekt som talar för att han vill ta avstånd ifrån deras verksamhet. Han framställer dessa som onyttiga för mänsklighetens praktiska utveckling. Dessutom menar han att de själva försätter sig i onödiga tankegångar som bara missgynnar dem i deras arbete. Hans vilja till att ta till sig ny kunskap visar på hur han praktiserar sitt argumenterande för sanningssökande. Med Darwins evolutionsteori som exempel, visar jag på hur tidigt Lilja var beredd att stödja denna, och dessutom sprida den vidare i samhället.

Här har jag presenterat fyra belägg för mitt argumenterande för att placera in Lilja i den bildningskontext som infann sig under 1800-talet. Genom att använda sig av

⁹⁹ Heinonen Silverbark, Thord, "Den naturliga skapelsen: Tidig svensk darwinism och religiös liberalism", *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria*, vol. 1, nr. 1, 2012, sida 63ff.

förenklande epitet (kärleken istället för en oförståelig världsande) och ett mer informellt språk, menar jag att han ville möjliggöra för fler att ta del av, och förstå den kunskap han ville förmedla. På grund av denna översättning försvann korrekt källhänvisning, något som bidrog till att hans skrifter inte ansågs som vetenskapliga. Språket som förmedlar kunskapen är avgörande för att nå ut till en viss grupp i samhället. Läsare som inte har någon relation till det akademiska skulle därför kunna känna sig främmande inför det akademiska språket och texternas utformning. Lilja ville genom sin översättning undkomma dessa begränsningar, och istället för att främst rikta sina texter emot den akademiska läsarkretsen, skrev han dem för att de lättare skulle kunna relateras till. Därför tror jag att han gjorde de valen han gjorde, när han utformade sina texter: mindre fokus på formalian, mer fokus på ett språk som både tilltalade och underhöll läsaren, samtidigt som de spred kunskap.

Nackdelen med den form som hans skrifter gavs, är som flera gånger redan nämnt att hans verk ansågs vara ovetenskapliga. De förhöll sig inte till en vetenskapliga standard, och de författades av honom själv hemma på klockaregården. Av den anledningen har hans texter hamnat i skymundan och bortprioriterats i vetenskapliga sammanhang. Men som belägg för hans verkliga insats; att sprida kunskapen genom sina böcker, är *Menniskan's* fortsatta värdesättning och utgivning enligt mig ett värdefullt argument. Inte bara gavs den ut många år efter hans död, utan gavs även ut i USA, för emigrantsvenskar att ta del av.

Att påstå att invånarna i landets städer saknar en mötesplats för inhämtandet och utbytande av kunskap tyder på en vilja till att sprida; inte bara kunskap, utan också den allmänna bildningsviljan. Gemensamt är det upp till var och en människa att verka för en ökad bildningsgrad för hela det mänskliga släktet, i hans argumenterade för skapandet av bildningscirkel, ett ord som han uttryckligen använde sig av.¹⁰⁰ Inte ska tiden fördrivas planlöst med enkelt samkväm, istället borde tiden tas tillvara och utnyttjas på bästa sätt. Landsbygdens invånare är i detta avseendet ett föredöme, då de inte har möjlighet att välja att gå på pub eller andra nöjesinrättningar, utan deras möten blir helt enkelt ett kunskapsutbyte av sig självt, eftersom detta blir det givna samtalsämnet.

Lilja var inte på något sätt oklar när det gällde syftet med sin insats. Citatet i uppsatsens inledning visar uttryckligen att hans intentioner med boken var att fritt bearbeta kunskap som ansågs vara nödvändig ”för folket”. Han skiljde på ”de lärda” och ”folket”, eftersom de förra redan ”hafwa volymer i öfverflöd”. Målet var istället att ”på ett ställe samladt så mycket möjligt är om menniskan och hennes kulturförhållanden”, och

¹⁰⁰ Lilja (1868), s. 338, 340.

låta folkets stora massa ta del av denna kunskap och ”derigenom väcka andra till eftertanke samt att framkasta idéer till högre naturers vidare bepröfwande”. Genom att ”bearbetat detta fritt” verkade han för kunskapens cirkulation; ifrån ”de lärdas” domäner, ut till folket. Liljas bearbetning av kunskapen ska ses som en översättning av densamma, en tillgängliggörande handling för att nya målgrupper ska kunna få ta del av den. Målet var helt enkelt att sätta kunskapen i cirkulation i samhället, och genom att ha presenterat det språk och metoder han använde, är min förhoppning att det har gjorts tydligt att det var Liljas avsikt att sprida kunskapen så vitt och brett som möjligt.

Att författaren själv benämner sin insats på detta sätt visar på att min undersökning är av stor relevans, och att Lilja själv och hans verk i sig, inte har fått den uppmärksamhet som de kanske förtjänat, delvis med tanke på hur fel hans arbeten har lästs och tolkats. Med sina verk ville han skriva för att allmogen skulle kunna att få ta del av de lärdas tankar, ta del av de djupare diskussionerna som pågick i tiden, och kanske till och med tillföra nya synpunkter till dessa. I förordet till den fjärde utgåvan av *Menniskan* målar han upp boken som ett tveeggat svärd att använda i kampen om fri kunskap; både har den bidragit till många tusen människors undervisning och upplysning, lärdom och eftertanke, samtidigt som den har använts för begränsa och förhindra det förtryckande som folket utsattes för av överheten.¹⁰¹ Liljas åsikter och verk präglas alla av en avsky mot prästerskapet, och deras arbete för att motverka folkets fria bildning. De vill genom att kontrollera kunskapen som sprids, på så sätt kontrollera folket. Arbetet för att motverka detta förtryckande framgår genom exempel som att Lilja gav ut en egenskriven katekes och kapiteltitlar ur *Menniskan* som ”Gudaläran och prestlisten”. Kanske är detta en anledning nog för Lilja att engagera sig så som han gjorde, att se det mer som en möjlighet till att försvaga kyrkans makt, än att främja folkets bildning.

Vad säger det om Nils Liljas gärningar, och boken *Menniskan*, där det ur inledningsorden går att citera

Läsarepresterna hafwa hållit dundrande swafwelpredikningar emot densamma [*Menniskan*], utan att ens hafwa läst eller gjort annan bekantskap med boken än efter hörsagor, och öfwerallt wid bildandet af sockenbibliotheker hafwa presterna, som alltid sökt att få sin hand med i spelet, i det längsta stridit för att samma boks uteslutande från församlingens bokförråd.¹⁰²

och samtidigt, på den främre bokpärmens insida av exemplaret digitaliserat av Kungliga

¹⁰¹ Lilja (1868), förordet sida 1.

¹⁰² Lilja (1868), förordet sida 2.

biblioteket, läsa markeringen ”Gudmundrå socken Bibliotek”?¹⁰³ Det kan inte tolkas som något annat än upprättelse för den bildningsfrihet som Lilja genom hela sitt liv kämpade för.

¹⁰³ Lilja (1868), <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:eod-471>, insidan av framsida pärm.

IV.Referenser

Källor:

Lilja, Nils, *Den fria församlingens kateches: försök till en unitarisk-parkersk bekännelseskraft*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1864.

Lilja, Nils, *Den fria församlingens kateches: försök till en unitarisk-parkersk bekännelseskraft*, Andra öfversedda och förbättrade upplagan, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1869.

Lilja, Nils, *Handbok i de odlade vexternas flora och deras kultur: till ledning för åkerbrukare, trädgårdsodlare och blomstervänner: efter Endlichers naturliga familjer*, Örebro: P.M. Lindh, 1842–1843.

Lilja, Nils, *Kärleken, såsom Guds väsende och världens lif: en skrift för den bildade och tänkande allmänheten*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1864.

Lilja, Nils, *Menniskan: hennes uppkomst, hennes lif och hennes bestämmeelse ur naturhistorisk synpunkt betraktad*. Med lithographier och träsnitt, 2. korrigerade och tillökta uppl., Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1859.

Lilja, Nils, *Menniskan: hennes uppkomst, lif och bestämmeelse: ur naturhistorisk synpunkt betraktade*, 4 öfversedda och ändrade upplagan, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1868.

Lilja Nils, *Menniskan: hennes uppkomst, hennes lif och hennes bestämmeelse ur naturhistorisk synpunkt*, Chicago, Ill: Swedish Book Company, 1896.

Lilja Nils, *Skånes flora, innefattande Skånes fanerogamer och i ett bihang Skånes ormbunkar, de på åkren odlade vext- och sädesslagen och de i öfriga Sverige förekommande fanerogamer utom fjällvexterna, med karakterer, vextställen och nytta, jemte ett vextgeografiskt namnregister m. m.*, Lund: Gleerup, 1838.

Lilja, Nils, *Tidning för trädgårdsskötsel och allmän vextkultur*, Lund, 1840–1843.

Litteratur:

Aspelin, Kurt, *Poesi och verklighet: Del 2, 1830-talets liberala litteraturkritik och den borgerliga realismens problem*, Stockholm: Norstedt, 1977.

Albert Bonniers förlagskatalog: N:o 2: 1887-1897, Stockholm: Albert Bonniers boktryckeri, 1897.

Barton, Jason, "The Transcendental Parameters of 'Nature as Universal Organism' in Schelling's Naturphilosophie", *Journal of Transcendental Philosophy*, vol. 2, nr. 3, 2021, 283-302.

Boëthius, Bertil, Hildebrand, Bengt & Nilzén, Göran (red.), *Svenskt biografiskt lexikon*, Svenskt biografiskt lexikon, Stockholm, 1918–.

Boëthius, Ulf, *Strindberg och kvinnofrågan till och med Giftas I*, Diss. Stockholm: Univ., 1969.

Carlsson, A. B., "Carl Adolph Agardh", *Svenskt biografiskt lexikon*, 1918.

Eriksson, Gunnar, *Elias Fries och den romantiska biologien*, Diss. Uppsala: Univ., Uppsala, 1962.

Folkets Tidning, nummer 101, 20 december 1870 (Finns digitaliserad hos Kungliga biblioteket: <https://tidningar.kb.se/2586660/1870-12-20/edition/165720/part/1/page/2/?q=Nils%20Lilja%20oredligare&newspaper=FOLKETS%20TIDNING>).

Hagsten, Allan, *Den unge Strindberg: I: Studier kring tjänstekvinnans son och ungdomsverken*, Diss. Lund: Univ., 1951.

Heinonen Silverbark, Thord, "Den naturliga skapelsen: Tidig svensk darwinism och religiös liberalism", *Lychnos: årsbok för idé- och lärdoms historia*, vol. 1, nr. 1, 2012: 53-86.

Kärnfelt, Johan, *Mellan nytta och nöje: ett bidrag till populärvetenskapens historia i Sverige*, [Ny utg.], Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion, 2000.

Liedman, Sven-Eric, *Att förändra världen - men med måtta: det svenska 1800-talet speglat i C A Agardhs och C J Boströms liv och verk*, Stockholm: Arbetarkultur, 1991.

Lundblad, Kristina, *Om betydelsen av böckers utseende: det svenska förlagsbandets framväxt och etablering under perioden 1840-1914 med särskild hänsyn till dekorerade klotband : en studie av bokbandens formgivning, teknik och relation till frågor om modernitet och materiell kultur*, Malmö: Råmus, Diss. Lund: Lunds universitet, 2010.

Meijer, Bernhard, Westrin, Theodor, G:son Berg, Ruben, Söderberg, Verner & Fahlstedt, Eugène (red.), "Lilja, Nils", *Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi*, Ny, rev. och rikt ill. uppl., Stockholm: Nordisk familjeboks förlag, 1904–1926.

Secord, James A., "Knowledge in Transit.", *Isis*, vol. 95, nr. 4, 2004, 654–672.

Sjöström, Carl, *Skånska nationen före afdelningarnes tid (1682-1832): biografiska och genealogiska anteckningar jemte historik*, Lund: E. Malmströms boktryckeri, 1897.

Solomon, Robert C. Och Higgins, Kathleen H. (red.), *Routledge encyclopedia of philosophy*, London: Routledge, 1993.

Svensk ordbok: utgiven av Svenska Akademien, 1. uppl., tredje tryckningen, Norstedt [distributör], Stockholm, 2009.

Svenska Akademiens ordbok.

Törje, Axel, *Billinge sockenbok 6 Nils Lilja : klockare, botanist, litteratör*, [Ny, rev. utg.], Stockamöllan: CR konsult, 2008

Åsbrink, Eva, *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809-1866*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, Diss. Lund: Univ., 1962.

Östling, Johan, och Larsson Heidenblad, David, "Cirkulation: Ett Kunskapshistoriskt Nyckelbegrepp." *Historisk Tidskrift*, vol. 137, nr. 2, 2017: 269–284.

Otryckt:

Nationalencyklopedins engelska ordbok.

"Stora uppfostringskommittén", *Nationalencyklopedin*, <http://www-nese.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/stora-uppfostringskommitten> (hämtad 2023-02-27).

V. Bilagor

Första bilagan

Stenstryckerikonsten och litografien, eller konsten att på sten, ett slags margskiffer, kunna rita och gravera, för att deraf taga de finaste aftryck, är afvenledes en af vårt sekels intressantaste upptäckter, gjord, som det berättas, tillfälligtvis af *Aloys Senefelder*.*) Den under senaste medeltiden uppfunna eller förbättrade konsten att gravera i stål- eller kopparplåtar har härigenom betydligt blifvit undanträngd, liksom det är allmänt bekant, till hvilken höjd man i våra dagar drifvit *träsnidarekonsten* eller *xylografien*, hvarigenom våra böcker kunna illustreras med de finaste träsnitt.**)

*) Född i Prag 1771, död i München 1834.

***) På de senaste årtiondena har konsten att på fotokemisk väg återgifva teckningar i så hög grad utvecklats, att säkerligen den förhoppningsfulle förf. skulle förvånats.

Utgifvaren.

Andra bilagan

Lilja, N., *Menniskan, hennes uppkomst, hennes lif och hennes bestämmeelse.* Ur naturhistorisk synpunkt betraktade. 5:e upplagan, genomsedd och delvis omarbetad af Karl af Geijerstam, ingenjör, samt försedd med närmare 450 illustrationer, hvaraf ett stort antal helsidesbilder och färgtryck. 380 sidor. 1889. 4,50; inb. i vackert clothb. 6,00.

»Denna bok har varit bland de kraftigaste befordrare af frisinnade religiösa åsikter inom de olärda kretsarne af vårt folk.»

(Ystads Allehanda.)

»Få böcker äro mer än denna ägnade att sätta i händerna på ungdomen, som af densamma både bibringas vetande, en högre blick på tingen och håg för allvarlig verksamhet.»

(Nerikes Allehanda.)

Författaren har satt sin uppgift i att sprida upplysning i de vidaste kretsar samt söka skingra föråldrade åsikter och fördomar. Och vi tro, att förf. fullkomligt nått sitt mål.

Verket, som är en »folkbok af första rangen», är präktigt utstyrdt med cirka 450 vackra bilder, delvis utförda i färgtryck.

Steffen, G. F., *Färgernas betydelse i djur- och växtvärlden.*
Se: Studentföreningen Verdandis Småskrifter 21, sid. 62.